

સંતબાલ પરિચય પુસ્તિકા

શ્રી આચારાંગ પરિચય પુસ્તિકા શ્રેણી

૩

શ્રી આચારાંગ સૂત્રનો
સંક્ષેપ

સંતબાલ

નિવેદન

સંતબાલ પરિચય પુસ્તિકા

સન ૧૯૪૭માં મુનિશ્રી સંતબાલજીએ રણાપુરમાં (નર્મદા તટે) સમૌન એકાંતવાસ સ્વીકાર્યો, તેના ફલસ્વરૂપે તેમને ભાલનળકાંઠા પ્રદેશનું 'ધર્મદષ્ટિ'એ સમાજરચનાનું કાર્યક્ષેત્ર મળ્યું. આ વાતને ૧૯૮૭માં પૂરાં ૫૦ વર્ષ થશે. મુનિશ્રીનો ધર્મદષ્ટિએ સમાજ રચનાનો પ્રયોગ ગુજરાત-સૌરાષ્ટ્રના સંગમસ્થાન એવા સાવ નપાણિયા મુલકમાં, અનેક મર્યાદાઓ વચ્ચે ચાલ્યો, વિશિષ્ટ રીતે ચાલ્યો, અને હજુ આજે પણ ચાલી રહ્યો છે. પરંતુ છેલ્લાં ૫૦ વરસથી તેમણે સમાજને જે કંઈ આપ્યા કશું, તેનો ઋણભાવે સ્વીકાર કરી તેમની પ્રવૃત્તિઓનો તેમ જ વિચારોનો ગુજરાતની આમ પ્રગ્નને પરિચય થાય તે દષ્ટિએ આ 'પરિચય પુસ્તિકા'ની યોજના રજૂ કરી છે.

આ યોજનાનો અમલ મુનિશ્રીની જન્મ જયંતી શ્રાવણપૂર્ણિમા ૧૯મી ઓગસ્ટ ૧૯૮૬થી શરૂ થયો છે.

આ પુસ્તિકાઓનો બહોળો પ્રચાર કરી સંતનું ઋણ અદા કરવાનું ન ચૂકીએ.

શ્રાવણ પૂર્ણિમા

તા. ૧૬-૮-૧૯૮૬

રંજનીકાન્ત સંઘવી, પ્રમુખ

મનુ પંડિત, મંત્રી

મહાવીર સાહિત્ય પ્રકાશન મંદિર

સંતબાલ પરિચય પુસ્તિકા

શ્રી આચારાંગ પરિચય પુસ્તિકા શ્રેણી : ૩

શ્રી આચારાંગ સૂત્રનો સંક્ષેપ

[આગમ પ્રજ્ઞ આધુનિક વ્યાખ્યાતા મુનિશ્રી સંતબાલજી દ્વારા ગુજરાતીમાં અનુવાદિત શ્રી આચારાંગ સૂત્રના પ્રથમ શ્રુતસ્કન્ધના ધૂત (૬-૭) અધ્યયનનો સંક્ષેપ]

સંતબાલ

સંપાદક

યુગવીર આચાર્યશ્રી વિજયવલ્લભસૂરિજી મહારાજના
મુશિષ્ય
સર્વધર્મ સમન્વયી આચાર્યશ્રી જનકચંદ્રસૂરિજી
મહારાજ

મહાવીર સાહિત્ય પ્રકાશન મંદિર
હઠીભાઈની વાડી,

અમદાવાદ-૩૮૦ ૮૦૪

: પ્રકાશક :

મનુભાઈ જ. પંડિત

મંત્રી, મહાવીર સાહિત્ય પ્રકાશન મંદિર
હડીભાઈની વાડી, દિલ્હી દરવાજા બહાર,

અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૪

આવૃત્તિ પહેલી : માર્ચ ૧૯૮૭

બા પુસ્તિકાના પ્રકાશનમાં

નોતમલાલ માણેકચંદ ખંડેરિયાના સ્મરણાર્થે
વાંકાનેર (હા. બબવંતરાય એન. ખંડેરિયા, પૂના) નો

આર્થિક સહયોગ પ્રાપ્ત થયો છે તે બદલ

સંસ્થા તેમની આભારી છે.

કિંમત રૂપિયા ચાર

મુદ્રક : પ્રમોદભાઈ સી. પટેલ. શિવશક્તિ મુદ્રણાલય,
લીથો પ્રેસ સામે, દ્વૈધેશ્વર રોડ, અમદાવાદ-૧૩

કિંચિત્ સંપાદકીય

‘ઉપનેઘવા વિગમેઘવા ધુવેઘવા’ । અર્થાત્ ઉપન્ન થવું, સ્થિર રહેવું અને વિનાશ થવું. આ જ ત્રિપદીનું તીર્થંકરના મુખે શ્રવણ કરીને, ગણધરો દ્વાદશાંગી-૧૨ અંગોની (સૂત્રોની) રચના કરે છે. તેમાં આચારાંગ સૂત્રને જ પ્રથમ સ્થાન આપવામાં આવ્યું છે. કારણ કે જ્ઞાન અને શ્રદ્ધા ફલવતી ત્યારે બની શકે છે કે જ્યારે તે આચરણમાં સમ્યગ્ ક્રિયારૂપે પરિણમે. આથી જ જૈન પરંપરામાં “જ્ઞાનસ્ય ફલં વિરતિ” વાક્ય પ્રસિદ્ધિને પ્રાપ્ત થયેલું છે જ.

મુનિ સંતબાલજી મહારાજે, જે આચારાંગ સૂત્ર નિર્ચુકિત, ટીકા આદિનો ઊંડાણથી અભ્યાસ કરીને ગુજરાતી ભાષામાં આધુનિક હોયે સરળ અને સરસ અનુવાદ કર્યો છે, અને આના પર વિસ્તૃત નોંધો લખીને વિચારક વર્ગને ભરપૂર સામગ્રી પીરસી દીધી છે.

મેં આમાંથી સંક્ષેપ રુચિવાળા વર્ગને વિશેષ ઉપયોગી સૂત્રો અને નોંધોનું દૂંકાવીને સંકલન કર્યું છે. વિ. સં. ૨૦૨૭ માં યુગવીર આ. શ્રી. ત્રિ. વલ્લભસૂરિશ્વરજી મહારાજની જન્મશતાબ્દિ વખતે મુંબઈ પાંચધુની ગોડીજી ઉપાશ્રયમાં વિ. સમુદ્રસૂરિજી મહારાજનું ચાતુર્માસ હતું અને મેં વ્યાખ્યાનમાં આ આચારાંગસૂત્ર સંભળાવવાનું ચાલુ કર્યું હતું. ત્યારે આ નોંધો મારા માટે ચિંતન-મનનની દૃષ્ટિએ ઘણી ઉપયોગી રહી હતી.

ધર્મપ્રેમી બલવંતરાય ખંડેરિયા તથા મંત્રીશ્રી અંબુભાઈ શાહનો સંક્ષેપ્ત કરવાનો સુઝાવ મને ગમી ગયો, અને કામ થઈ ગયું.

આ જ ગ્રંથના સ્વકીય નિદર્શનના અંતમાં ડૉ. ટી. એન. દવેએ જણાવ્યું છે કે “મુનિ મહારાજ શ્રી સંતબાલજીએ આવો અપ્રતિમ અને કઠિન સૂત્રાત્મક શૈલીવાળો ગ્રંથ, વિક્રતાપૂર્ણ છતાં સરળ અને વિસ્તીર્ણ નોંધો તથા સમૃદ્ધ પરિશિષ્ટ સાથે; નવીન ઢબથી અનુવાદિત કરી આપ્યો તે માટે જૈન પ્રજા જ નહિ પણ સર્વ-ધર્મ પ્રેમી ગુર્જર નરનારીઓ તેમનાં અત્યંત ઋણી છે એમાં સંશય નથી.

આ ગ્રંથની ખીજી આવૃત્તિના બે બોલમાં તેઓ લખે છે, “ત્યાગ અને અનાસક્તિ એ બન્ને એકમેકના પર્યાયો છે. જે ત્યાગની પછવાડે અનાસક્તિનું ફળ નથી, તે ત્યાગ વિશ્વને અને વ્યક્તિને ભારરૂપ છે. જે અનાસક્તિ-યોગની પછવાડે ત્યાગની સહજતા નથી તે જીવન દંભી છે અને જગતને દંભનો ચેપ લગાડે છે.” આ મહાન વાક્યોને યથાર્થ સમજવામાં આ ભાષાંતર, નોંધ અને અનેક નાની મોટાં સમન્વયી ટાંચણા ઉપયોગી થાય, તો અનેક હાથના આ નવી આવૃત્તિઓમાંનો પ્રયાસ પૂરેપૂરો સફળ થશે.

શ્રી આચારાંગસૂત્ર (સંક્ષેપ) ૩

ધૂત

અધ્યયન છઠું

પાંચમા અધ્યયનમાં લોકમાંથી સાર જેંચવાનું સૂચવ્યું, પણ જ્યાં સુધી ચિત્તવૃત્તિ પર કુસંસ્કારોનું જોર હોય — ચિત્તની મલિનતા હોય ત્યાં સુધી સાર શી રીતે જેંચાય? ચારિત્રગઠન શી રીતે થાય? અભિમાન તથા મોહની અસરથી કેમ છુટાય? અને સ્વચ્છંદથી દૂર કેમ રહેવાય? આથી ચિત્તશુદ્ધિના ઉપાયો બતાવવાનો આ અધ્યયનમાં સૂત્રકાર પ્રયત્ન કરે છે.

ધૂત એટલે ઘોઈ નાખવું. જેમ વસ્ત્ર પર કોઈ પણ અન્ય રંગ લગાડતાં પહેલાં તેનો પ્રથમનો લાગેલો રંગ દૂર કરવો પડે છે અને તે દૂર થયા પછી જ બીજા નવીન રંગની ચમક ઊઠે છે, તેમ ચિત્ત પર મલિનતાના લાગેલા સંસ્કારો દૂર થાય તો જ નવીન સંસ્કારો સુરેખ બની શકે. અન્યથા એક યા બીજી રીતે પૂર્વાધ્યાસો ડબલ કર્યા વિના રહે નહિ. આ રીતે સૌથી પ્રથમ સાધકને માટે ચિત્તશુદ્ધિની ક્રિયા અનિવાર્ય બની રહે છે. આ ક્રિયાનું જૈનદર્શનમાં સંવરકરણી તરીકે સ્થાન છે.

પ્રથમ ઉદ્દેશક

પૂર્વાગ્રહોનો પરિહાર

પૂર્વાગ્રહોમાં પૂર્વના અધ્યાસો, જટિલ કદાગ્રહો અને જડ માન્યતાઓનો સમાવેશ છે. એ બધી ભૂતાવળો જીવન પર એટલી તો સજ્જડ રીતે વળગી ગઈ હોય છે કે આંતરપ્રકાશ તરફ જતી દૃષ્ટિને પકડી રાખે છે અને મોહના

અંધકારમાં ચિત્તને ભભાવે છે.

(૧) જ્ઞાની પુરુષો આ જગતના માનવોમાં સાચાં નરરત્નો છે, કે જેઓ તત્ત્વને યથાર્થ જાણે છે; અને જગકલ્યાણ માટે કહે પણ છે. આ જન્મ અને મરણરૂપ સંસારનું સ્વરૂપ તેમણે સર્વ પ્રકારે જાણી લીધું છે, અને તેથી જ તેઓ જ્યારે કાંઈ વહે છે ત્યારે જાણે કોઈ અદ્વિતીય-અજોડ જ્ઞાન આપતા હોય તેમ લાગે છે.

(નોંધ : જેમણે પૂર્વગ્રહોનો પરિહાર કર્યો છે એવા જ્ઞાની પુરુષોનો સાધકોને આદર્શ આપી સૂત્રકારે અહીં બે ભાવના રજૂ કરી છે : એક તો માનવજીવન પ્રાપ્ત કરીને જેઓ જ્ઞાન માટે પુરુષાર્થ કરી એને મેળવે છે, તેઓ જ મનુષ્ય હક્ક તરીકે પ્રાપ્ત થયેલાં સાધનોનો પૂર્ણ સદુપયોગ કરી શકે છે, એમ કહી શકાય. અને બીજી ભાવના એ છે કે, જ્ઞાની પુરુષોનાં વચનો સ્વાનુભવથી પૂર્ણ હોવાથી તે નવીન લાગે છે અને અંતઃકરણને અસર પણ ઉપજાવી શકે છે. નવીન એટલા માટે લાગે છે કે તેઓ પોતાના અનુભવથી કંઈક જુદું જ કહે છે. અને તેથી રૂઢિગત માનસથી કેટલીક વાર તે પચાવી પણ શકાતું નથી. તોયે કંઈક અદ્ભુત લાગતું હોઈ તે જ્ઞાન રુચિ જન્માવી શકે છે. આમ કહી સૂત્રકાર એમ કહેવા માગે છે કે, જ્ઞાની પુરુષોની આ વિચિત્રતાને જોઈ કોઈ દ્વેષ પણ ન લાવે, તેમ જ આંધળો ભક્ત પણ ન બને; પરંતુ તેઓની શિક્ષાને જીવનમાં ઉતારવા સાચો પ્રયત્ન કરે. તે કિરણ નવું લાગે તોયે પોતાની શક્તિ અનુસાર

તેને પચાવે; કારણ કે તેમનાં વચનો સંસાર સ્વરૂપના પૂર્ણ અનુભવ પછી નીકળેલાં હોઈ એ વચનોમાં અનુપમ પ્રેરણાશક્તિ હોય છે, અને તેઓ જે કંઈ કહે છે એમાં જગત્કલ્યાણના સાત્ત્વિક હેતુ સિવાય કોઈ પણ અન્ય હેતુ હોતો નથી.)

(૨) વહાલા જંબૂ! જોકે જ્ઞાની પુરુષ ત્યાગમાર્ગ તરફ વળેલા, હિંસક ક્રિયાથી નિવર્તેલા, બુદ્ધિમાન અને સમાધિને ઇચ્છનારા સુપાત્ર સાધકોને જ મુક્તિનો માર્ગ બતાવે છે. તોયે તે માર્ગ તે પૈકીના જેઓ મહાવીર હોય છે તેઓ જ તે પચાવી શકે છે, અને પચાવીને પરાક્રમવંત બની શકે છે. બાકી તો આ તરફ જો; બિચારા ઘણાંયે સંયમની દીક્ષા પામેલા સાધકો પણ આત્મભાનથી પરવર્તી બની - વિભાવને વશ થઈ, અવળે માર્ગે લથડતા દૃષ્ટિ-ગોચર થાય છે.

(નોંધ : સાધકની બીજી અનેક યોગ્યતાઓ હોવા છતાં જેનામાં મહાવીરતા - સાચું વીરત્વ નથી હોતું, તે ત્યાગને પચાવી શકતા નથી, એમ કહી અહીં શક્તિની જ કેવળ પૂજા બતાવી છે. શક્તિ વિના શુદ્ધિ શક્ય નથી. શક્તિમાન જ વિકલ્પોને રોકી શકે અને અર્પણ થઈ શકે. અન્ય પક્ષે એમ પણ કહેવા માગે છે કે, મુક્તિમાર્ગ પણ તેના અધિકારીને બતાવી શકાય. શક્તિ-હીનને જે કંઈ અપાય તે ઉત્તમ હોય તોયે અપશ્ય નીવડે. મિષ્ટાન સુંદર હોય તોયે તે દહીંને ન આપી શકાય, નીરોગીને જ અપાય. તેમ જ ત્યાગ પણ સિંહણના

દૂધ સમો છે. સોનાનું પાત્ર જ તેને જીરવી શકે અને તેનો સંસર્ગ ઝીલી શકે. જે ત્યાગમાં આત્મભાન નથી તે ત્યાગ બોબરૂપ બને, એમ પણ અહીં દર્શિત થાય છે. ત્યાગ રુચિ, અહિંસા ભાવના, વિવેકબુદ્ધિ અને સમાધિની પિપાસા એ ચાર ગુણો ધરાવનાર જ મુક્તિ માર્ગને આરાધી શકે. પૂર્ણ ત્યાગ એને જ પચે. આત્મ-વિશ્વાસમાં અડોલ પણ એવો વીર જ રહી શકે.

આત્મવિશ્વાસમાં ગયો એટલે વિકલ્પો, ખેદ, શોક, ચિંતા અને પરિતાપ એ બધું આવે જ. અને આત્મ-વિશ્વાસ આવે એટલે એ બધું પલાયમાન થઈ જાય અને વિચાર, વિવેકબુદ્ધિ, વૈરાગ્ય, બ્રહ્મતિ, ત્યાગ, અર્પણતા અને નિરાસક્તિ એ બધું ક્રમશઃ જન્મે. એટલે સૌથી પ્રથમ આત્મવિશ્વાસ સર્વાંગે દૃઢ કરવો જોઈએ.

(૩) જિજ્ઞાસુ જંબૂએ પૂછ્યું : ગુરુદેવ ! આત્મભાન ચુકાય એટલે એ સાધકના સંયમના જે પૂર્વ સંસ્કારો હોય તે કયાં ચાલ્યા જતા હશે ?

પ્રિય જંબૂ ! આત્મભાન ચુકાય એટલે બહારના પદાર્થો ઉપર આસક્તિ બળે અને આસક્ત જીવને પોતાના સુસંસ્કારોની સ્મૃતિ તે સમયે નષ્ટ થાય. આ વાત નીચેનાં દષ્ટાંતથી સમજાશે. સાંભળ ! સેવાળથી વ્યાપ્ત એવા કોઈ જળાશયમાં રહેલો કાચબો દેવાભિયેગે સેવાળ ખસી જવાથી સપાટી પર જવાના માર્ગને શોધી કાઢે, પણ તેવામાં જળની સપાટીથી નીચે જઈ ત્યાં જ આસક્ત બની જાય અને અબ્રહ્મત બનીને ઉપર ન આવે, અને

તેટલામાં જ જળાશયનું જળ ફરીથી સેવાળ તથા કમળ-
પત્રોથી છવાઈ જાય, તો પેલા કાચબાને પાણીની સપાટી
પર આવવા સારુ માર્ગ મળવો મુશ્કેલ થાય છે; તેમ
જ આ જીવાત્માને જ્યારે સંસારરૂપી જળાશયમાં આસક્તિનું
ગાઢ આવરણ આવે છે, ત્યારે તેમાંથી બહાર નીકળવાનો
માર્ગ મળવો તેને માટે દુઃશક્ય બને છે.

(નોંધ : અહીં આત્મભાન થયા પછી પણ સતત
જાગૃતિ રાખવાનું સૂચન છે. અને તે યોગ્ય છે. પૂર્વ
અધ્યાસોની અસર સહજ સહજ નાબૂદ થવી શક્ય નથી;
કારણ કે અનંતજન્મોમાં અનંતકાળથી તે અસરોને જુદી
જુદી રીતે પોષણ મળ્યા ક્યું છે.

જ્યાં સુધી જ્ઞાનના સંસ્કાર સુદૃઢ રીતે ફરીવાર ચિત્ત
પર સ્થાપિત ન થાય, ત્યાં સુધી જીવાત્માને નિમિત્ત
મળતાં પૂર્વવેગમાં ખેંચાઈ જવાની તક મળે છે અને
તરત જ મોહનાં અંધારાં આડાં ફરી વળે છે. આવા
પતનની પછાટ જળરી લાગે છે. ઘણા સાધકો સહેજ
અસાવધતા કે બેદરકારીથી એટલા તો પટકાઈ પડે છે કે,
પછી ઊભા થવું તેને માટે મુશ્કેલ થઈ પડે છે. એથી
પ્રત્યેક પળે જાગૃત રહેવું, પ્રત્યેક ક્રિયા વિવેકબુદ્ધિને
જાગૃત રાખીને કરવી અને ફળની આસક્તિ છોડી દેવી;
એ વસ્તુ સ્મૃતિમાં રાખવા યોગ્ય છે.

૧. વિવેકબુદ્ધિ વાપરવા માટે દૂંકમાં આ ત્રણ વાતો
વિચારવી જરૂરી : હું કરું છું એ ક્રિયા મારાથી બની
શકે એવી છે કે નહિ? મારી શક્તિની બહારની તો

નથી ને ? કારણ કે ગબગર ક્રિયા કરવા જતાં ઘણી-વાર અધવચ્ચ લટકી રહેવું પડે છે. તેથી ક્રિયા સુંદર હોય તોયે પોતાની શક્તિ વિચારીને કરવી ઘટે.

૨. હું કરું છું એ ક્રિયામાંથી હું ઇચ્છું છું તે ધ્યેય ફલિત થશે કે નહિ ? કારણ કે ધ્યેયશૂન્ય ક્રિયામાં ઉત્સાહ, શક્તિ કે હિંમત સાંગોપાંગ ટકતાં નથી, અને એથી જ એ ક્રિયા પણ સફળ નીવડતી નથી; સારાંશ કે પ્રત્યેક ક્રિયાની પાછળ કંઈક સ્પષ્ટ ધ્યેય હોવું જ જોઈએ.

૩. હું કરું છું તે ક્રિયા મારું કે કોઈ બીજાનું અનિષ્ટ તો નથી કરતી ને ? ઘણી ક્રિયાઓ દેખાવમાં સુંદર, પોતાની શક્તિથી સાધ્ય તથા થોડું આપનારી હોય છે તોયે જે ક્રિયાનું પરિણામ અતિ અનિષ્ટજનક હોય છે તે ક્રિયા હાથ ન ધરવી ઘટે.

આટલી સામાન્ય વિચારણા જો સ્થિરબુદ્ધિથી કરવામાં આવે તો ઘણી અનર્થકારી ક્રિયાઓ કરતાં બચી જવાય. અને એ રીતે કરેલી ક્રિયાને વિવેકબુદ્ધિ પુરઃસરની ક્રિયા કહેવાય.)

ઉપસંહાર

શક્તિની ઊણપ અને વિચારનો અભાવ પૂર્વગ્રહનો પરિહાર કરતાં રોકે છે. પૂર્વગ્રહના પરિહાર વિના વિકાસનું દ્વાર ખૂલતું નથી. જ્ઞાની પુરુષના પદે પદે નવીનતા નજરે પડે છે.

જે કંઈ નિર્માણ થયું છે તે કર્મોનું પરિણામ માત્ર છે. જે ભય કે દુઃખ બહાર દેખાય છે, તેનું કારણ બહાર નથી. બહારનો પ્રતિકાર દુઃખ અને ભય બન્નેને

નોતરે છે. પૂર્વગ્રહોને ત્યાગ સાધકની સાધનાનું પ્રથમ બીજ છે. તે દ્વારા હૃદય શુદ્ધિ થાય છે અને અંતઃકરણમાં જ્ઞાનનાં કિરણો પ્રવેશી ઉબ્બશ થાય છે. સંયમ અને ત્યાગ પ્રતિ પ્રેમ સ્ફૂરે છે, અને ઉત્સાહ, પ્રેમાળ ભાવ, સાવધાનતા, અપ્રમત્તતા તથા આસક્તિનાં દુઃખ ભોગવ્યા વિના બીજ રીતે શક્ય નથી. એટલે ધૈર્યને ધારવું જ રહ્યું. વિકાસનો માર્ગ સરળ છે, તોયે કેવળ ઝંખનાથી સાંપડતો નથી. એ તો પુરુષાર્થે જ ફળે.

અને એ રીતે જે સાધક ઉપરના ગુણોમાં પરિપકવ ઘટી સાધનામાં દૃઢ રહે છે તે જ સાધક આ સાધનામાં પાર ઊતરે છે.

એમ કહું છું.

ધૂત અધ્યયનનો પ્રથમ ઉદ્દેશક સમાપ્ત થયો.

✽

દ્વિતીય ઉદ્દેશક

સર્વોદયનો સરળ માર્ગ - સ્વાર્પણ

કર્મેને ધોવાના માર્ગમાં પૂર્વગ્રહોનો ત્યાગ સૌથી પહેલાં હોવો ઘટે, એવું સૂત્રકારે પ્રથમ ઉદ્દેશકમાં પ્રતિપાદન કર્યું, અને એ પૂર્વગ્રહોના ત્યાગ ઉપરાંત નવીન ઠાંઈક છે - જગતમાં ખોતે જે માર્ગે ચાલી રહ્યો છે તે કરતાં બીજો પણ કોઈ સુખનો માર્ગ છે, એવું ભાન તેને જીવનોનાં જીવન વીતી જાય તોયે થતું નથી.

પરંતુ પૂર્વગ્રહોને છોડી દેવામાંય બળની જરૂર પડે છે; કારણ કે જડના સંસર્ગની જેટલી અસર હોય તેટલા પ્રમાણમાં જીવમાત્રમાંથી સ્થિતિ સ્થાપકતાના સંસ્કારો રૂઢ

થઈ ગયા હોય છે. માનવજીવન પ્રાપ્ત થવા પહેલાં જે જે ગતિઓમાંથી અને સ્થિતિઓમાંથી જીવ વિકસતો આવ્યો હોય છે તેમાં તેમાં તેને સ્થિતિસ્થાપકતાનો પરિહાર કરવાની અનુકૂળતા, યોગ્યતા કે તક મળી નથી હોતી; કારણ કે ત્યાં બૌદ્ધિક વિકાસ કુંઠિત હોય. કુદરતી નિયમને અનિચ્છાએ પણ અધીન રહેવું અનિવાર્ય હોવાથી તેનું પ્રત્યેક કાર્ય તે રીતે ચાલે છે.

માનવજીવનમાં તેને બધી અનુકૂળતાઓ મળે છે. નવસર્જન કરી શકે તેવું બુદ્ધિનું સુંદર તત્ત્વ અને નવનિર્માણ કરે તેવું પુરુષાર્થનું અમોઘ સાધન તેને સાંપડે છે, પરંતુ સ્થિતિસ્થાપકતાના પૂર્વરૂઢ થયેલા સંસ્કારોને લઈને માનવજાતનો મોટો વર્ગ આ તકનો લાભ લઈ શકતો નથી. એ પોતે જે સ્થિતિમાં, જે ગતિમાં, જે કુળમાં કે જે ધર્મમાં જન્મે છે, તે પોતાને પરંપરાગત મળેલા સંસ્કારો મુજબ જીવન ગાળે છે અને વાતાવરણ તથા સંયોગોને અધીન થઈ ગતાનુગતિક કરે છે.

સાધના માર્ગમાં આવવાની ભાવના ત્યારે જ જાગે કે જ્યારે તેને જણાય કે મારે માટે જે કંઈ માર્ગ હોવો જોઈએ તે મારે પોતે જ મારી શક્તિ તપાસીને નક્કી કરવો જોઈએ. આમ જાણીને પોતાની વિવેકબુદ્ધિ દ્વારા તે બીજો માર્ગ કે રીતિ જે પોતાને માટે યોગ્ય હોય તે પસંદ કરી અખત્યાર કરે. અને અખત્યાર કર્યા પછી સાધકે કેવી રીતે વર્તવું તે સૂત્રકાર હવે આ ઉદ્દેશકમાં જણાવવા માગે છે.

કારણ કે સાધના માર્ગને કેવળ સ્વીકારી લેવાથી જ કંઈ પતી જતું નથી. પણ ઊલટું સાધના માર્ગમાં પદારોપણ કર્યા પછી તો પળેપળે વૃત્તિ અને વિકલ્પોથી સાવધાન રહેવાનું હોય છે. પરંતુ ઘણાખરા સાધકો આ વાત છેક જ વિસરી જાય છે. સાધના માર્ગમાં પહેલાં તેમનામાં જે જિજ્ઞાસા, પુરુષાર્થ, નિરભિમાનતા અને જાગૃક્તા હોય છે તે સાધના માર્ગને સ્વીકાર્યા પછી થોડા જ સમયમાં ઓસરી જતાં દેખાય છે. આવે સમયે જેમ જેમ તે સાધક શિથિલ થાય, તેમ તેમ ધીરેધીરે પૂર્વ-સંબંધો અને પૂર્વે અનુભવેલા કામલોભો વાસનાનાં કાતિલ ઝેરની તેના ઉપર અસર થવા માંડે છે. તેવે સમયે સાધક જો જાગૃત થવાને બદલે એમાં તે શું, એવી બેદરકારી સેવે, તેના ઉપર દંભનું ખોખું ચડાવે, અને આંતરિક પતનનો માર્ગ ખુલ્લો કરતો જાય તો અન્યની દૃષ્ટિએ ત્યાગી વીર દેખાતો હોવા છતાં વૃત્તિમાં પામર બનતો જાય, અને પોતાની થોડી દેખાતી અસાવધતામાંથી ભયાનક પતન નોતરી લે. માટે, વીર સાધકે પણ નિયમોની દૃઢતાનું બખ્તર સતત ધારી રાખવું ઘટે. ચાલતા પ્રકૃતિના દ્વંદ્વમાં એની પૂર્ણ જરૂર છે.

ગુરુદેવ બોલ્યા :

(૧) આ આખા સંસારની ચંચળતા તથા આતુરતાને સમજીને માખાપ તથા સગાં સ્નેહીઓના પૂર્વસંયોગ (પૂર્વભોક્ષિક સંબંધ) - ને છોડીને તથા સાચી શાન્તિ પ્રાપ્ત કરવાના માર્ગમાં પ્રવેશ કરીને બ્રહ્મચર્ય (આત્મ

તત્ત્વની ચર્ચામાં વસી રહેલા કેટલાક મુનિ સાધકો કે ગૃહસ્થ સાધકો પોતાના સ્વીકારેલા ધર્મની જવાબદારીને જાણવા છતાં પણ કોઈ પૂર્વના કુસંસ્કારોના ઉદયને વશ થઈને મોઢ જાળમાં ફસાઈ જાય છે અને સદાચારના ભાગને છોડી દે છે. તેમ જ મુનિ પક્ષમાં જોઈએ તો સાધના ભાગમાં આવી પડતાં પ્રલોભનોને જીરવી ન શકવાથી વસ્ત્ર, પાત્ર, કંબલ તથા રજોહરણાદિ (શ્રમણનાં ચિહ્નો) છોડી બ્રહ્મ થઈ, કામલોગોમાં (સુખ છે એવી બ્રાન્તિથી) એકાંત આસક્ત થાય છે, અને અતિ આસક્તિથી રખડી રવડીને મરી જાય છે. પણ થોડા વખતમાં આ ક્ષણભંગુર શરીરથી જુદા પડ્યા પછી તેવા પુરુષને અનંતકાળ લગી આવી સામગ્રી મળવી મુશ્કેલ છે. તેથી તેઓ ખિચારા આ રીતે કામલોગોમાં અતૃપ્ત રહેવાથી ફરીવાર દુઃખમય જીવન ગુજારી સંસારમાં ભટકતા જ રહેવાના.

(નોંધ : ગૃહસ્થ સાધક અને ભિક્ષુક સાધક એ બન્નેના ઉદ્દેશ એક જ છે. ફેર માત્ર એટલો જ કે, એકનો શક્તિની પરિમિતતાને અંગે મર્યાદિત ત્યાગ છે, જ્યારે બીજાનો શક્તિના વિકાસને લઈને પૂર્ણ ત્યાગ છે. આથી સૂત્રકાર બન્નેને ઉદ્દેશીને ઉપરનું સૂત્ર અને એમાં વસુ અજુવસુ (ત્યાગી અને ગૃહસ્થ ત્યાગ પદો) પણ સ્પષ્ટ મૂક્યાં છે. છતાં “પુત્રાદિના સંબંધમાં છોડીને” એ અર્થ જ્યારે સૂત્રમાં આવે છે ત્યારે સૌ કોઈ સંદેહમાં પડી જાય તેવી અહીં વાત છે. અને તેનું કારણ એ છે

કે સ્ત્રી પુત્રાદિનો સંબંધ છૂટવો એટલે ગૃહસ્થાશ્રમ છૂટી જવો, અને તે સંબંધ જોડવો એટલે ગૃહસ્થાશ્રમ શરૂ થવો, એવી માન્યતા આજે ઘર કરી બેઠી છે. આ માન્યતાને લઈને ગૃહસ્થ સંયમી કે ત્યાગી હોઈ શકે, સાધના માર્ગમાં જોડાઈ શકે એ વાત પણ આપણને નવીન જ લાગે છે. આમ થવામાં એક તો સંયમ, ત્યાગ અને સાધનાના મૌલિક અર્થની અણસમજ અને બીજું રૂઢિથી પકડેલી માન્યતાનું વગર વિચાર્યું અનુકરણ એ જ કારણો છે. તેથી આ બધું પહેલી તકે નવીન લાગે એ અસ્વાભાવિક નથી. પરંતુ નવીન લાગે તોયે સત્યાથીને તો તે સમજાયે જ છૂટકો.

અહીં સૂત્રકારે “સ્ત્રીપુત્રાદિના પૂર્વસંયોગ ત્યજને” એવું વાક્ય લીધું છે; આનો અર્થ ‘મોહ સંબંધ તજને’ છે, ‘કર્તવ્ય સંબંધ તજને નહિ.’ ઊલટું જ્યારે કર્તવ્ય સંબંધ વિકસે છે, ત્યારે આપોઆપ જ ત્યાગ થઈ જાય છે. ત્યાગમાં તો સંકુચિતતાનો ત્યાગ કરીને આખા વિશ્વનો સ્વીકાર જ છે. એક ત્યાગી કેવળ માતા કે સ્ત્રીને તજે છે એનો અર્થ એ કે, હવે એ સંકીર્ણતા તથા મોહ સંબંધને છોડીને વિશ્વની સમસ્ત વ્યક્તિઓની સાથે નિર્મળ સંબંધ બાંધે છે. અહીં ગૃહસ્થ સાધકને લગતી વાત છે.

અત્યારે તો ગૃહસ્થ સાધક સ્ત્રીપુરુષોનો સંબંધ એટલે કેવળ શરીર ભોગ સંબંધ સમજે છે, અને માતાપિતાનો સંબંધ એટલે રક્ષણપોષણ કરવાનો ક્રિયા સંબંધ માને

છે. પણ શાસ્ત્રકારના કથન પ્રમાણે આ બધા સ્વાર્થી અને મૌહિક સંબંધો છે, કર્તવ્ય સંબંધ નથી. ગૃહસ્થ સાધક જ્યારે સાધના માર્ગમાં જોડાય ત્યારે એણે આ બધા સંબંધોમાંથી વાસના અને લાલસાનાં તત્ત્વો દૂર કરી સૌ સાથે કર્તવ્ય સંબંધ જોડવો જોઈએ. કર્તવ્ય સંબંધમાં વિકાસ છે, પતન નથી.

ગૃહસ્થ સાધક જો પોતાની પત્ની, કુટુંબાદિક વૈભવો કે પદાર્થોમાં મોહસંબંધ બાંધે તો પતન જ થાય. ખરી રીતે ગૃહસ્થાશ્રમનો હેતુ મોહસંબંધ બાંધવાનો નથી, પણ કેવળ કર્તવ્યસંબંધ બાંધવાનો છે. કર્તવ્યસંબંધમાં પતન નથી, કારણ કે તેમાં મોહ કે ઘેલછા ન હોવાને કારણે વિશ્વની કોઈ પણ વ્યક્તિને બાધા ન પહોંચાડવા છતાં તે સંબંધ નભી રહેવાનો સંભવ છે. પણ મોહ-સંબંધમાં તેવું નથી. મોહસંબંધમાં તો એક વ્યક્તિને પોતાનો સ્વાર્થ સાધવા જતાં સમસ્ત વિશ્વના અહિતનીયે પરવા ન રહે એવું ઘણીવાર બને છે; કારણ કે કર્તવ્ય-સંબંધમાં જે વિવેકબુદ્ધિ જાગૃત હોય છે એ મોહસંબંધમાં હોતી નથી.

આટલું કહી પછી સૂત્રકાર કહે છે કે મેં શેનો ત્યાગ કર્યો છે અને શા માટે કર્યો છે એ ઉદ્દેશ ભૂલી જવાથી એ બન્નેમાંના કેટલાક સાધકો પુનઃ પૂર્વવેગને વશ થઈ સાધના છોડી દે છે. આમ થવાનાં કારણો બે છે : એક તો મોહ સંબંધ શા માટે છોડ્યો છે તેની સ્મૃતિ ચાલી જવાથી. મોહસંબંધ છોડવો એટલે પદાર્થો છોડવા એટલો સંકુચિત અર્થ થાય છે. પણ ખરી રીતે

પદાર્થોનો વિષય ભોગની દૃષ્ટિએ ઉપયોગ કરવાનું છોડવું એટલો એનો વ્યાપક અર્થ છે. કારણ કે વાસનાથી જ્યારે પદાર્થોનો ઉપયોગ થાય છે, ત્યારે પદાર્થ લાભને બદલે હાનિ કરે છે, સંસ્કારને બદલે વિકાર વધારે છે અને સુખને બદલે દુઃખ જન્માવે છે. આ ભાવનાએ જ એટલે કે ભોગની દૃષ્ટિએ, જે જે પદાર્થો વપરાય છે તે ત્યાજ્ય બને છે. આ સ્મૃતિ કાયમ રખાય તો પૂર્વઅધ્યાસો (કામભોગથી સુખ મળે છે તેવા પૂર્વે પોષેલા સંસ્કારો) જોર ન કરી શકે. અને સાધનાચ્યુત થવાનું બીજું કારણ પૂર્વઅધ્યાસોનું ખેંચાણ થાય ત્યારે તેમને શમાવવાના પુરુષાર્થની ખામી છે. આ બે કારણોથી પ્રતિજ્ઞાની જરૂરિયાત અનિવાર્ય રૂપે સિદ્ધ થાય છે. તોયે અહીં પ્રતિજ્ઞા એટલે પ્રાણના ભોગે પણ નિયમોમાં અવિચલ ટકી રહેવાનો દૃઢ સંકલ્પ એટલો જ અર્થ લેવો; કારણ કે જે સાધકો પ્રતિજ્ઞાને જ ત્યાગ સમજી બેસે છે તે સાધકો પ્રતિજ્ઞા લીધા પછી અસાવધ બની જાય છે અને શુદ્ધ હેતુથી ચ્યુત થાય છે.)

(૪) અહો જંબૂ ! સાધક સર્વ પ્રપંચોનો ત્યાગ કરી મારું કોઈ નથી, હું એકલો છું. એવી એકાંત (રાગ-દ્વેષ રહિત) ભાવના ધરી પાપક્રિયાથી નિવૃત્ત થઈને ત્યાગીના આચારમાં ઉપયોગ પૂર્વક રમણ કરે, અને દ્રવ્ય તથા ભાવ બન્ને પ્રકારે મુંડિત થઈ અચેલ (વસ્ત્રાદિ સામગ્રીમાં અપરિશ્કૃત) બની સંયમમાં ઉત્સાહપૂર્વક રહે અને બહુ

પરિમિત આહાર લઈ સહજ તપશ્ચરણ કરતો રહે.

(નોંધ : ઉપરના સૂત્રનો કોઈ અવળો અર્થ લઈ ક્રિયાશૂન્ય ન બની જાય, એટલે આ સૂત્રમાં એનું ક્રિયાત્મક સ્વરૂપ આપે છે. અને સાધનામાર્ગમાં જોડાયા પછી પદાર્થત્યાગની પ્રતિજ્ઞામાં દેહ રહેવાની સૂચના આપી, ત્યાગની આરાધનાના રચનાત્મક ઉપાયો બતાવે છે. એ સંક્ષિપ્ત રૂપે આ પ્રમાણે છે : (૧) એકાંત વૃત્તિની જિજ્ઞાસા. આની જિજ્ઞાસાથી સ્વાવલંબીપણું અને મોહ સંબંધનો ત્યાગ વ્યવહારુ બને છે. પણ “મારું કોઈ નથી” એ ભાવનાવાળો સાધક બીજાની સેવા ન લઈ શકે, ત્યાગ કરનારો સાધક બીજા પાસેથી કશું ઈચ્છે નહિ, પણ ઊલટું બીજાને જેની જરૂર હોય એ પોતાની પાસે હોય તો આપે. ત્યાગ એટલે ફરજનો ત્યાગ નહિ પણ સ્વાર્થનો ત્યાગ હોવો ઘટે. (૨) ઉપયોગમય-દ્યેયયુક્ત જીવન જીવનારની કોઈ પણ ક્રિયા અચોક્કસ કે પરપીડાકારી ન હોય. (૩) વૈરાગ્યભાવના. આ ભાવનાવાળો સાધક પદાર્થનો ઉપભોગ માત્ર ઉપયોગિતાની દૃષ્ટિએ જ કરે અને જીવન સ્વાવલંબી અને હજીવું બનાવે. (૪) વૃત્તિની અચેલકતા અને મુંડન. વૃત્તિની અચેલકતા એટલે આંતરિક વૃત્તિ જેવા સ્વરૂપે હોય તેવા જ સ્વરૂપે જગત સામે ધરવી. પ્રત્યેક પ્રવૃત્તિમાં નિખાલસતા રાખવી, જેવા હોઈએ એવા દેખાવું, અને વૃત્તિનું મુંડન એટલે વૃત્તિ પર રહેલા મલિનતાના સંસ્કારોને કાઢી નાખવા તે. જ્યાં સુધી વૃત્તિ ખુલ્લી ન થાય, પોતાના દોષોનું ભાન ન થાય, ત્યાં સુધી મલિન સંસ્કારોનો યથાર્થ ખ્યાલ

ન આવે, અને દૂર પણ ન થાય. આ ક્રિયા અતિ મહત્વની છે. એના અભાવે ઘણા સાધકો પોતાની વૃત્તિને દંભ ને પાખંડ બુદ્ધિના આપથી શણગારીને જીવન પૂર્ણ કરતા દેખાય છે અને આ શણગારથી બીજાઓ આકર્ષાય છે. સાધકને માન, પૂજા કે પ્રતિષ્ઠાનો લાભ મળે છે. પણ એમાં સાધકનું તથા આકર્ષનારનું બંનેનું અહિત થાય છે. વિલાસને ઈચ્છનારો સાધક દંભના આવા પડદાને સૌથી પ્રથમ દૂર કાઢીને ફેંકી દે.)

(૭) આત્માથી શિષ્ય ! તીર્થંકર દેવોએ ફરમાવ્યું છે કે, આજ્ઞામાં જ મારો ધર્મ અથવા આજ્ઞા એ જ મારો ધર્મ છે. (મારી આજ્ઞાને અનુલક્ષીને જ મારો ધર્મ પાળવો). આ પ્રમાણે જે સાધક આજ્ઞાને શિરોધાર્ય કરીને પ્રવર્તે છે તે જ સાધનાની પાર પહોંચે છે. અહો જંબૂ ! સાધકો માટે આ કેવું ઉત્તમ કોટીનું ફરમાન છે.

(નોંધ : આ ઉદ્દેશકમાં છ સૂત્રો સુધી જ્ઞાનમાર્ગ અને સત્કર્મનો માર્ગ બતાવ્યો. અહીં સ્વાર્પણનો સરળ માર્ગ બતાવે છે.

આજ્ઞાથી મારો ધર્મ પાળવો એમ કહેવાની પાછળ ખૂબ રહસ્ય છે. વિકલ્પો અને શંકાથી જેનું અંતઃકરણ ઘેરાયેલું છે એવો સાધક સંસારની પ્રત્યેક વ્યક્તિની ભિન્ન ભિન્ન માન્યતા, ભિન્ન ભિન્ન મતો અને ભિન્ન ભિન્ન ધર્મોને જોઈ વધુ ને વધુ ગૂંચવણમાં રહે પડી જાય ! એ ખાતર અહીં આજ્ઞા પાલનમાં જ ધર્મ બતાવ્યો છે. ભક્તિમાર્ગની જે અર્પણાત્માની ભાવના છે તે સ્વાર્પણનું

અહીં પ્રતિપાદન છે. આ માર્ગે જનાર સાધકને બુદ્ધિના વિકલ્પો કે તર્કવિતર્કો સતાવી શકતા નથી. લાગણી-પ્રધાન સાધકોમાં અર્પણાતાનું તત્ત્વ વિકસેલું હોઈ એમને માટે આ માર્ગ અતિ સરળ અને સાધક નીવડે છે. પણ તે જ્યાં ત્યાં અર્પણ ન થઈ જાય તે ખાતર અહીં સર્વજ્ઞ દેવની આજ્ઞામાં અર્પણ થવાનું સૂચવ્યું છે, અને તે યોગ્ય છે.

જે જ્ઞાની પુરુષે સાધકના માર્ગની પૂર્ણ ચિકિત્સા કરી છે એ જ જ્ઞાન આપવાના અધિકારી છે તે વાત તો આગળ સ્પષ્ટ જ કરી છે. એટલે આ રીતે સત્પુરુષની આજ્ઞા એ સાધકનું પરમ અવલંબન બની શકે તેમાં સંદેહ રાખવાનું કારણ રહેતું નથી, અને આજ્ઞાની અધીનતા આવી એટલે સાધક હળવો ફૂલ જેવો થઈ રહે એ સ્વાભાવિક છે.)

(૮) (ભગવન્ ! વીતરાગ દેવો પોતે આજ્ઞા કરતા હશે ? સર્વથા ઇચ્છાથી રહિત થયેલા બંધન મુક્ત પુરુષોને આજ્ઞા આપવાનીયે શા માટે ? શ્રી જંબૂએ પૂછ્યું. ગુરુદેવ બોલ્યા : પ્રિય જંબૂ ! તે મહાપુરુષોએ સાધના સિદ્ધિ કર્યા પછી પોતાના સંપૂર્ણ અનુભવો જગતકલ્યાણ માટે બાહેર કર્યા છે, તે માર્ગે ગમન કરવું તે જ એ મહાપુરુષોની આજ્ઞાની આરાધના છે.) માટે શાણા સાધકે સંયમ માર્ગમાં લીન રહી કર્મનાશના હેતુપૂર્વક ધર્મક્રિયાનું આચરણ કરવું. ધર્મનું યથાર્થ સ્વરૂપ જાણ્યા પછી જ ધર્મક્રિયા કરવાથી કર્મક્ષય થાય છે.

(૯) પ્રિય જંબૂ ! કેટલાક પ્રતિજ્ઞાધારી મહર્ષિ

સાધકોને અમુક સમય માટે એકાકી વિચરવાની પ્રતિજ્ઞા હોય છે. આવા પ્રતિમાધારી મુનિઓએ સામાન્ય કે વિશેષનો ભેદભાવ રાખ્યા વિના પ્રત્યેક કુળમાંથી શુદ્ધ ભિક્ષા મેળવવી, અને તે મળેલી ભિક્ષા સુંદર હો કે અસુંદર હો તોપણ એમાં સુંદરતા કે અસુંદરતાનો આરોપ કર્યા વિના સમભાવે તેનો ઉપયોગ કરી લેવો, તેમ જ એકાકી વિચરતા માર્ગે કોઈ જંગલી પશુઓ દ્વારા કંઈ ઉપદ્રવ થાય તો તે સમયે પણ ધૈર્યપૂર્વક તે પ્રસંગને સહી લેવો.

(નોંધ : અર્પણતાનો ઉદ્દેશ કોઈ વ્યક્તિમાં બંધાઈ જવું અથવા અમુક જ સ્થાનમાં રહેવું એવો નથી. પણ વીતરાગ પુરુષોના અનુભૂત માર્ગે ચાલવાનો પ્રયાસ કરવો એ જ સ્વાર્પણનો હેતુ છે.

ભિક્ષુ જીવનમાં કેટલાક સાધકો પ્રતિજ્ઞા (ચોક્કસ પ્રકારની પ્રતિજ્ઞા) ધારણ કરે છે. તેમાં અમુક વખત એકલાપણે વિચરવાનું હોય છે. આ ક્રિયા લગભગ એ વર્ષ સુધી કરવાની હોય છે. એ પ્રતિજ્ઞાના બાર પ્રકાર છે. તેનો વિશેષ અધિકાર અને વિધિનિયમો દશાશ્રૂત સ્કંધ ઈત્યાદિ બીજા સૂત્રોમાં વર્ણવેલા છે એટલે એનું વર્ણન અહીં અપ્રસ્તુત થશે; પરંતુ એ એકચર્યા સ્વચ્છંદી કે દોષજન્ય ન હોય તો પ્રશંસનીય હોય છે એમ સૂત્રકાર કહેવા માંગે છે.

અહીં જ સ્યાદ્વાદનું રચનાત્મક સ્વરૂપ સમજાય છે. સ્યાદ્વાદમાં માનનાર દર્શન કોઈ પણ પદાર્થની દૃષ્ટિએ નિંદતું નથી; પદાર્થ સ્વયંનિંદ્ય નથી પણ વૃત્તિની અશુદ્ધિ

જ નિંદ છે. પદાર્થ નિંદ લાગતો હોય, તો તે પણ વૃત્તિને જ કારણ છે. એ વાત આ સૂત્રમાંથી સ્પષ્ટ નીકળે છે. કોઈને એમ પ્રશ્ન થાય કે અહીં એક્યય્યાનો ઉલ્લેખ શા માટે ? સૂત્રકાર કહે છે કે, આજ્ઞાની અધીનતા એટલે ગુરુકુળમાં જ રહેવું એવું એકાંત નથી. ગુરુકુળનો વાસ પણ વિકાસની દૃષ્ટિએ છે. અને ત્યાગ પણ વિકાસની દૃષ્ટિએ હોઈ શકે છે. ગુરુકુળનો વાસ કે ત્યાગ એનો આગ્રહ નથી, પણ વિકાસનો આગ્રહ છે. કેવળ આશયની ઉચ્ચતા અને યોગ્યતા લક્ષ્યગત હોવાં ઘટે.

ઉપસંહાર

પૂર્વસંબંધની શુદ્ધિ પછી જ ત્યાગ આરાધી શકાય, નિયમોની વાડથી તેની રક્ષા થાય, અને આસક્તિના વિજય પૂરતી એ ત્યાગની સિદ્ધિ ગણાય.

નિરાસક્તિ કેળવવા માટે એકાંતવૃત્તિની જિજ્ઞાસા, ઉપયોગમય (ધ્યેય યુક્ત) જીવન, વૈરાગ્યભીની ભાવના અને વૃત્તિની નગ્નતા તથા મુંડન એ ચાર મુખ્ય ઉપાયો છે.

મોહસંબંધ વિકાસને રુંધે છે. કર્તૃવ્યસંબંધ વિકાસને સાધે છે.

કામવૃત્તિના વિજય વિના કામવિકાર સાધ્ય નથી. આસક્તિ જ સર્વ દુઃખોનું મૂળ છે.

નિખાલસતા, પવિત્રતા અને પ્રતિભાની અભિલાષા હોય તો જેવી વૃત્તિ હોય તેવા દેખાવાનો પ્રયત્ન કરો.

વૃત્તિઓને પ્રગટ કરનાર પાતકી પણ પ્રભુતા પામે છે.

સ્વાર્પણનો માર્ગ સર્વશ્રેષ્ઠ છે.

જ્ઞાની પુરુષોના આશયને સમજી મન, વચન અને વર્તનને તદનુકૂલ બનાવવાં એનું નામ સ્વાર્પણ.

એમ કહું છું.

ધૂત અધ્યયનનો દ્વિતીય ઉદ્દેશક સમાપ્ત થયો.

*

તૃતીય ઉદ્દેશક

દેહદમન અને દિવ્યતા

ધૂત અધ્યયનમાં પૂર્વગ્રહનો પરિહાર અને સ્વાર્પણની ઉપયોગિતા એમ બે ઉદ્દેશક વર્ણવ્યા પછી હવે સૂત્રકાર ત્રીજા ઉદ્દેશકમાં ક્રિયાત્મક તપશ્ચર્યાનું વર્ણન કરે છે. વૃત્તિને વશ કરવામાં શારીરિક તપનું મહત્ત્વ કાંઈ ઓછું નથી. શારીરિક તપ માનસિક તપ માટે અનિવાર્ય ઉપયોગી છે, એમાં પણ અનુભવી પુરુષોને શંકા નથી. પરંતુ એ શારીરિક તપ શક્તિ અનુસાર અને વિષયરસ - વાસના વિજયના હેતુપૂર્વક હોવું ઘટે.

જે રીતે વિલાસભોગોથી ટેવાયેલું શરીર આળસ, પ્રમાદ અને મિથ્યાચારથી સાધકનું પતન કરે છે, તે રીતે શક્તિથી અધિક અને ક્રમથી વિરુદ્ધ કરાયેલી તપશ્ચર્યા પણ દેહરૂપી સાધનને અકાળે કચડી નાખે છે. તપશ્ચર્યાનો હેતુ શરીર કસવાનો છે. મન અને ઈન્દ્રિયોના ઉશ્કેરાટને શમાવવાનો છે, શરીરને શિથિલ બનાવવાનો નહિ. અહીં એ દૃષ્ટિએ વિવિધ તપની આલોચના કરતા.-

શુરુદેવ બોલ્યા :

(૧) સદ્ધર્મનો આરાધક અને પવિત્ર ચારિત્રને

પાળનાર મુનિ સાધક ધર્મેષ્વરણ સિવાય બધા પદાર્થોનો ત્યાગ કરે.

(નોંધ : જેણે વાસ્તવિક ધર્મને જાણ્યો હોય, અને જેને કર્મના અચળ કાયદામાં અવિચળ શ્રદ્ધા હોય, તે જરૂરિયાત સિવાય કશુંયે ન વાપરી શકે, ન આચરી શકે, અને ન સંઘરી શકે. અથવા બીજી રીતે કહીએ તો એમ પણ કહેવાય કે, જેણે પોતાની જરૂરિયાત સંકેતી છે, તેણે જ ધર્મને યથાર્થ જાણ્યો છે. ધર્મ એ અમુક સ્થાને પાળવાની કે શખ્તો દ્વારા ઉચ્ચારવાની વસ્તુ નથી; ધર્મ એ તો જીવન સાથે સંકળાયેલી વસ્તુ છે. એમ કહી વિશ્વસંબંધની જવાબદારીનું ભાન કરાવ્યું છે. પુણ્યથી કે પુરુષાર્થથી મળ્યું છે તેનો ઉપભોગ શા સારુ ન કરીએ ? શક્તિ છે તો સ્વાર્થ શા સારુ ન સાધીએ ? એમ કહેનારને આ સૂત્ર રોકે છે. પ્રત્યેક વ્યક્તિએ પોતાને પ્રાપ્ત થયેલાં કે થવાનાં સાધનોનો સાધનની મર્યાદા સમજીને જ ઉપયોગ કરવો ઘટે. અને જેની પાસે મર્યાદાથી વધુ હોય તેણે તેનો ઉપભોગ વિશ્વ માટે ખુલ્લો મૂકવો જોઈએ. માનવી પદાર્થોનો માલિક નથી, માત્ર વિનિમય કરનાર છે. તેનાં બુદ્ધિ, કળા અને શક્તિ પદાર્થોની સુંદર અને સફળ વ્યવસ્થા માટે નિર્માયેલાં છે. એનો જેટલો દુરુપયોગ થાય એટલું જગતમાં દુઃખ વધે એ સ્વાભાવિક છે. પણ આજે તો માલિકીની ભાવનાએ મર્યાદાનીયે સીમા ઉલ્લંઘી છે. એથી જ જગત હોવાનું જોઈએ એથી વધુ દુઃખી છે.)

(૨) જે મુનિ અદ્ય વસ્ત્રાદિ (ઉપયોગ પૂરતાં સાધનો) રાખે છે અથવા તદ્દન વસ્ત્રરહિત રહે છે એવા મુનિને આવી ચિંતા જરીયે રહેતી નથી; જેવી કે, “મારાં વસ્ત્રો કાટી ગયાં છે, મારે ણીજું નવું વસ્ત્ર લાવવું છે. સોય-દ્વારા લાવવા છે, વસ્ત્ર સાંધવું છે, સીવવું છે, વધારવું છે, તોડવું છે, પહેરવું છે, વીંટાળવું છે.”

(નોંધ : મુનિ સાધક માટેની જવાબદારી સૌથી વધે છે, કારણ કે એને તો સાધન પર પણ મમત્વ ન હોવું ઘટે. એ સમજાવવા અદ્ય વસ્ત્ર અથવા નિર્વાસ્ત્રની ભાવના રજૂ કરી છે. જોકે આજે મુનિઓનું નિર્વાસ્ત્ર રહેવું કે હોવું એ લોકજીવનની દૃષ્ટિએ અવ્યવહારુ લાગે છે, પણ પૂર્વકાળે જે મુનિ સાધકો વનવાસી કે ગુફાવાસી હતા એવા જિનકદંપી મુનિવરોને સંખોધીને સૂત્રકાર આ કથન ભાખે છે. આજે જૈન મુનિવરો વસતિમાં વસે છે, એટલે કોઈને કશોયે આગ્રહ રાખવા જેવું નથી. પણ અહીં તો સૂત્ર પછવાડેની ભાવના ખાસ વિચારવા યોગ્ય છે. અદ્ય વસ્ત્ર ને નિર્વાસ્ત્રની ભાવના પછવાડે કેવળ ઉપાધિ ઘટાડવાનો હેતુ છે. એ હેતુ ફલિત થતો હોય તો સાધના પૂરતાં વસ્ત્રો હોય તેમાંયે બાધા જેવું નથી, અને જો હેતુ ન ફલિત થતો હોય તો નિર્વાસ્ત્ર રહેવામાં કષ્ટ સહનની દૃષ્ટિએ કદાચ વિશેષતા લાગે, તોયે તે વિશેષતા ત્યાગની દૃષ્ટિએ મામૂલી છે.

કુદરતને જેટલું અનુકૂળ થવાય તેટલું જ સહજ બની જવાય. આવી સહજ પ્રવૃત્તિવાળા સાધકને નિર્વાસ્ત્ર રહેવું જરાયે કઠિન કે અરવાલાવિક નથી. પણ આ

સહજતા તેના જીવનની પ્રત્યેક ક્રિયામાં વણાયેલી હોય. તો જ તે વાસ્તવિક ગણાય. એટલા માટે હવે પછીના સૂત્રમાં સૂત્રકાર કહે છે.

(૩) વસ્ત્ર રહિત રહેતા તેવા સાધક મુનિઓને કદાચ (તૃણશય્યા પર સૂવાનું હોવાથી) તણખલાં કે કાંટા ભરાયા કરે, અથવા ટાઢ વાય કે તાપ લાગે, અથવા ડાંસ કે મચ્છરો કરડે ઇત્યાદિ પ્રતિકૂળ (ન ગમતા) પરિષદો આવી પડે, ત્યારે જે મુનિ સાધકો પોતાની ટેકમાં અડગ રહી તે બધા સમભાવપૂર્વક સહેતા રહે છે, તે જ સાચા તપસ્વીઓ ગણાય છે.

(નોંધ :- અહીં જ નગ્નપણાની વાસ્તવિકતાની કસોટી છે. એક ક્રિયામાં કુદરતને અનુકૂળ રહેવાનું માનનાર બીજી ક્રિયામાં ન રહેતો દેખાય તો તે કુદરતી કાયદાને બરાબર સમજ્યો છે, એમ ન મનાય. દેહાધ્યાસ છૂટે ત્યારે જ નિસર્ગને સાંગોપાંગ અનુસરવું સહજ થઈ રહે. અહીં નગ્નપણાનો નિર્દેશ પણ તે હેતુએ છે. નગ્ન થઈ જવામાં વિશેષતા નથી, પણ નગ્નતા સહજ સાધ્ય બનાવવામાં વિશેષતા છે. અને જે સહજતાને પંથે હોય એને તો એ પણ સહજ હોય. આવા સહજ નગ્નને ઠંડી, તાપ કે જલથી બચાવાના બીજા અકુદરતી ઉપાયો કરવાનું મન ન થાય; ડાંસ કે મચ્છરોના ડાંબમાંય એની વૃત્તિ અચળ રહે. આવી જાતની સહજ તપશ્ચર્યામાં જ સમતા ટકે છે. જેમાં સમતા નથી અને પ્રતિકાર વૃત્તિ છે તે દેહદમન લાભને બદલે કેવળ હાનિ જ કરે છે.)

(૪) માટે જે આશયથી ભગવાને ફરમાવ્યું છે એ પવિત્ર આશય સહિત પ્રત્યેક સાધક સમભાવપૂર્વક વર્તે, અને પૂર્વે જે જે ભવ્ય મહર્ષિ સાધકોએ ઘણાં ઘણાં વર્ષો લગી સતત સંયમમાં રહી જે જે કષ્ટો સહન કર્યા છે, તે તે તરફ દૃષ્ટિબિંદુ રાખે.

(નોંધ : આ સૂત્રમાં કહે છે કે, “ભગવાન જે કંઈ વધા છે, તે વચ્ચેના વિવેક બુદ્ધિપૂર્વક વિચારીને આવરજો.” આ વાક્ય કહીને સાધકો પ્રતિ સૂત્રકાર એમ કહેવા માગે છે કે, સૌ પોતાની શક્તિ જોઈને ડગ ભરે. કેટલુંક સુંદર છે એમ જાણીને વેલા સાધકો અંપલાવે છે. પરંતુ તે માર્ગે ગયા પછી શક્તિ ખૂટી જવાથી તે પાછાં ડગ ભરે છે એ ઉચિત નથી. માટે સાધના માર્ગમાં પ્રવેશતાં પહેલાં વિચાર કરવો ઘટે.

મહા સમર્થ સાધકોને પણ અનેક કષ્ટો સહેવાં પડ્યાં છે એની યાદી આપી એમ બતાવવા માગે છે કે, કર્મો કોઈ પણ કરનારને છોડતાં નથી. જે રીતે કર્મો કરતી વખતે જીવ પ્રસન્ન રહે છે તે રીતે કર્મો ભોગવતી વખતે પણ જે પ્રસન્ન રહી શકે તે જ વીર પુરુષો જાણવા. આથી ભોગવતી વખતે પણ સુખ કે દુઃખ એ પોતાનાં કરેલાં કર્મોનું પરિણામ છે, એમ જાણી બીજા પર દોષ ન દેતાં પોતાના આત્માને સુંદર બનાવવાનો પુરુષાર્થ કરવો ઘટે એવો અહીં ભાવ છે.)

(૮) તે જ પ્રમાણે તીર્થંકર ભાષિત સદ્ધર્મ પણ દ્વીપતુલ્ય છે.

(નોંધ : અહીં તીર્થંકરભાષિત જૈન ધર્મને ક્રીપની ઉપમા આપી એની વિશ્વ વ્યાપકતા અને નૈસર્ગિકતા સિદ્ધ કરી છે. ક્રીપ જેમ અનેક થાકેલાને આશ્વાસન આપનારો નીવડે છે, તેમ તીર્થંકરભાષિત ધર્મ પણ એટલો જ આશ્વાસનકારક નીવડે છે. તેમાં વિશ્વના પતિત, પીડિત, દલિત વગેરે સૌ કોઈનો સમાવેશ છે. ધર્મની આ ઉદારતા ધર્મિષ્ઠ ગણાતા પ્રત્યેક સાધકે વિચારવા જેવી છે. જેના જીવનમાં આટલી ઉદારતા અને સહજતા આવે એણે જ ધર્મ આરાધ્યો છે, એમ કહી શકાય.

ઉપસંહાર

વૃત્તિદાન માટે દેહદમન પણ આવશ્યક છે. દેહ-દમનને અને દિવ્યતાને જન્યજનક સંબંધ છે. જીવનો-પયોગી પ્રત્યેક સાધનાનો નિર્મમત્વ ભાવે ઉપયોગ કરવો એ દેહદમનની સાર્થકતા છે. ઉપાધિ, સાધનસામગ્રી ઘટે, એટલે ઉપાધિ અને પાપ બન્ને ઘટે છે.

જેટલે અંશે જીવનમાં સદ્ધર્મ રેડાય તેટલે અંશે અંતઃકરણની શુદ્ધિ અને ચારિત્ર ઘડાય.

જેટલો દેહાધ્યાસ છૂટે તેટલું જ જીવન નૈસર્ગિક બને. જે સંયમ વાસનાને કૃશ કરવાના પ્રયોગ માટે ઉપયોગી થાય તે જ સાચો સંયમ છે.

એમ કહું છું.

ધૂત અધ્યયનનો તૃતીય ઉદ્દેશક સમાપ્ત થયો.

*

ચતુર્થ ઉદ્દેશક

સાધનાની સમવિષમ શ્રેણીઓ

સાધનાનો માર્ગ એક અન્નેડ ઝાડીવાળા અરણ્ય જેવો અટપટો છે. ત્યાં અરણ્યના પંથે પડેલા જેવી સાધકોની સ્થિતિ થાય છે. કામક્રોધાદિ કૂર પશુઓના હુમલાથી ક્ષણે ક્ષણે તેમને સાવધ રહેવું પડે છે. વાદ અને માન્યતાની અनेક નાની-મોટી, આડી ઊભી ફાટતી કેડીઓ વચ્ચે અટવાઈ જવું પડે તોયે એમાંથી માર્ગનો નિર્ણય શોધી લેવો પડે છે. અને સુખશીલિયાપણું પસંદ હોવાથી સત્પુરુષોની શિખામણ કાંટાડૂપ બની તેમના અણવાણા પગમાં ચૂલે તોયે એ માર્ગે ચાલવું જ પડે છે. આ રીતે અનેક સંકટોથી ભરેલો આ સાધનાનો કપરો માર્ગ છે.

સાધનાના કપરા માર્ગની કલ્પના તો લગભગ બધા સાધકોને હોય છે. માનસિક બળ, જિજ્ઞાસા અને સંયમ પ્રેમ કેળવ્યા પછી જ તે આ માર્ગે પગ મૂકતા હોય છે. પણ કલ્પના અને અનુભવ વચ્ચેના ભેદનું જેમને જ્ઞાન હોતું નથી તેવા સાધકો જેમ જેમ અનુભવ થતો જાય છે તેમ તેમ મૂંઝાય છે. એક તરફ ચિત્તના પરિતાપે તેમનાં બળ, જિજ્ઞાસા સંયમનો પ્રવાહ શોષાવા માંડે છે, અને બીજી તરફ પહેલાં કરેલી મહાન કલ્પનાઓ અને મહત્વાકાંક્ષાનાં શિખરો ભાંગી પડવાને લય તેમની મૂંઝવણમાં ઉમેરો કરે છે.

તેઓ પૂર્વગ્રહોના સંઘરી રાખેલા વળગાડને સાથે લઈને ફરતા હોઈ સદ્ગુરુનું શરણ સ્વીકારી શકતા નથી. અને સ્વીકારે તો પચાવી શકતા નથી. એટલે મૂઠ અહંકાર તેમને ઉદ્ધત બનાવી મૂકે અને તેની શક્તિને વિકૃત કરે,

તેમાં કંઈ આશ્ચર્ય જેવું ન ગણાય. જોડે આવા સાધકો બાહ્ય દૃષ્ટિએ સંયમી, ત્યાગી અને તપસ્વી સમા દેખાય છે, બીજાઓને સન્માર્ગે પ્રેરી શકે એવી ચમત્કારી શક્તિ પણ ધરાવે છે, તેાય તેમના પોતાના વિકાસનો દોર કાંઠે બંધાઈ ગયેલો છે, એટલે કાંઠે બંધાયેલા દોરવાળા નાવની પેઠે એ બુદ્ધિ અને ક્રિયાઓનાં હલેસાંઓ મારવા છતાં એટલા જ વર્તુળમાં રોકાઈ રહે છે, વિકાસના માર્ગે સીધી ગતિ કરી શકતા નથી. તેવા સાધકોની ભૂમિકાઓનો અને તેમના ઉકેલનો ઉદ્દેશ આપવા સારુ —

શુરુદેવ બોલ્યા :

(૧-૨) વહાલા જ'બૂ ! આગળ કહ્યા પ્રમાણે વીર અને વિદ્વાન શુરુદેવો રાત્રિદિવસ સતત તાલીમ આપી શિષ્યોને તૈયાર કરે છે છતાં તેમાંના કેટલાક શિષ્યો શુરુદેવ પાસેથી જ્ઞાન મળ્યા પછી, એના આશયને ન ઓળખવાથી, શાંતિભાવને છોડી દઈ અભિમાની સ્વચ્છંદાચારી, અને ઉદ્વેગ બની જાય છે. અને કેટલાક સાધકો પ્રથમ તો ઉત્સાહપૂર્વક સંયમમાં જોડાય છે, પણ જોડાયા બાદ સત્પુરુષોની આજ્ઞાનો અનાદર કરીને સુખલંપટ થઈ વિવિધ વિષયોની જાળમાં ફસાય છે.

(નોંધ : આ વિશ્વના રંગમંડપ પર ઘણા નટ થઈ નાચે છે, અને ઘણા દ્રષ્ટા બની જુએ છે. પણ નાચનારા કે જોનારામાંના વિરલને જ આ બધું નાટક માત્ર છે તેવું ભાન થાય છે. આવું કંઈક ભાન જાગે કે જાગવાની તૈયારી થાય ત્યારે જ સાધનાનો માર્ગ ગમે. ત્યાં સુધી તો માનવમાત્ર સાધનાને સાધ્ય માની સાધનનો જ

દુરુપયોગ કરે એ સ્વાભાવિક છે. જગતમાં આવું જ કંઈ દેખાય છે. પણ સૂત્રકાર માનવને સંબોધીને માનવજાતને સંબોધે છે; કારણ એ છે કે તેઓને સાધનામાં બેડાવાની સામગ્રી સહજ પ્રાપ્ત હોય છે અને એથી કુદરતનો સંકેત એમને માટે સ્વતંત્ર અને સહજ એટલે માનવ ધારે તો આવી સંસારની ગતાનુગતિક પ્રવૃત્તિનો તે પલટો કરી શકે છે, અને એમ કરવું એ માનવજીવનનો પ્રધાન હેતુ પણ છે.

પરંતુ અહીં સાધનામાર્ગ ગમે, તોયે કેવળ ગમવા માત્રથી તે માર્ગે જવાતું નથી. એ વાત ભૂલવી બેઠીતી નથી. એટલે જોણે એ માર્ગે જવા યોગ્ય આંતરિક બળ ખીલવ્યું હોય તે જ અહીં પગ મૂકી શકે.

ઘણીવાર કેટલાક સાધકોના સંબંધમાં એવું પણ બને છે કે એકને આકસ્મિક રીતે પ્રથમ પ્રથમ બધા અનુકૂળ સંયોગો મળી રહે છે; જેવા કે સદ્ગુરુ કે સરળ ઉપસાધકોનો યોગ, સુંદર અને સરળ દર્શન, ભક્તિમાન અને ગુણાન્વેષી ભક્ત મંડળ, અને સાધના માટે સહજ પ્રાપ્ત થતાં ભોજન, વસ્ત્રાદિ સાધનો વગેરે. આથી ‘અમે પૂર્વે આંતરિક બળ કેળવ્યું હશે તેથી તો આજે સાધનો પામી આંતરિક બળને લીધે જ આગળ ધપીએ છીએ. એમ માની એ સાધકો હવે જાણે આંતરિક બળ ખીલવવાની એમને જરૂર જ ન હોય તેમ વર્તવા માંડે છે. પણ કસોટીના સંયોગો ઉપસ્થિત થતાં એમની આ માન્યતા જૂઠી પડે છે, અને એમને પોતાની આંતરિક નબળાઈ-ઓનું ભાન પણ થાય છે. એટલે સૂત્રકારના આશય પ્રમાણે

પ્રથમથી જ આંતરિક તૈયારી કરવી જોઈએ, જેથી પાછળથી પસ્તાવું ન પડે. પૂર્ણ આંતરિક તૈયારી વિના અનુકૂળ પ્રતિકૂળ કોઈ પણ સંયોગો પચતા નથી. એક સંયોગ ઉદ્ભવ બનાવે છે, તો બીજા સંયમમાં શિથિલતા લાવે છે. આટલું સાધક અવશ્ય વિચારે.

ઉપરના પ્રથમ સૂત્રમાં જ્ઞાનનું અભૂત ધ્યુ હોય તેવા સાધકોનો નિર્દેશ છે. અનુભવ વિના જ્ઞાન પચે નહીં એ સૂત્ર ખરેખર મનનીય છે. જ્યારે સદ્ગુરુ શિષ્યની માનસ-ચિકિત્સા પૂર્ણ રીતે કર્યા વગર, એટલે શિષ્યની અનુભવ દૃષ્ટિ જ્યાં ન પહોંચી શકતી હોય એવું જ્ઞાન આપી દે છે, ત્યારે આવું અભૂત ધ્યાન લય રહે છે.)

(૭) આત્માથી જંબૂ! કેટલાક નિર્બળ સાધકો પરિવહોથી (સાધના માર્ગની મુશ્કેલીથી) ડરીને સંય-માદિ સાધનાથી ભ્રષ્ટ થઈ જઈને સંયમને નામે અસં-યમી જીવન ગુબ્બરે છે. તેવા સાધકો ત્યાગી હોય તોયે તેમનું “ઘર છોડી ચાલી નીકળવું” એટલે કે ગૃહત્યાગ એમને કંટાળારૂપ બને છે.

(નોંધ :- જેઓ સંયમ પાળવાની શક્તિથી વિમુખ થઈ ગયા હોય છે, કંટાળી ગયા હોય છે, એવા સાધ-કોનો ઉપરના સૂત્રમાં ઉલ્લેખ છે. આવા સાધકો પોતાના શાસનની નિંદા થશે કે પોતે સાધકદશા છોડી દેશે તો સમાજ પોતાને નિંદશે એવા ભયથી જ જેમ રગશિયા ગાડાને પૂછલેલ બળદ હાંકે તેમ સાધકદશાને હાંક્યે જાય છે.

તેનું અંતર ત્યાગમાં તન્મય થતું નથી, અને તેથી એમને માટે ત્યાગી જીવન એ એક કંટાળા ભરેલી વસ્તુ બની જાય છે. જોકે આવા સાધકો સમાજ કે ધર્મને લાંછન લાગે તેવું કાર્ય કરતા નથી, પરંતુ તેમનો જીવન રસ ચુસાઈ ગયો હોવાથી તેઓ પોતાનું વ્યક્તિગત કે સમાજગત હિત પણ સાધી શકતા નથી. એટલે કે માત્ર શુષ્ક જીવન પસાર કર્યું જાય છે. આ સ્થળે એમ કહેવું પ્રાપ્ત થાય છે કે આવા સાધકોમાંય રસ લાવવાની શક્યતા તો છે જ, ઉદારતા હોવી ઘટે. એથી જ આવા સાધક વર્ગની સ્થિતિ બીજા બધા સાધકો કરતાં વધુ વિચારણા માગે છે.)

(૮) ઘણા સાધકો “અમે જ જ્ઞાની છીએ” એવા ડોળમાં ને ડોળમાં બીજાઓને નીચા માની પતનના માર્ગે વધુને વધુ જતા જાય છે. એમની સાથેના જે સાધકો આવા ડોળથી ઉઠાસીને રહે છે તેમને તેઓ જિલટા ધુત્કારે છે, પામર માને છે અને બીજાની દૃષ્ટિએ હલકા પાડે છે. (આટલું કહીને સૂત્રકાર કહે છે કે) આવા બાળપંડિતો સાધારણ જનોમાં પણ ધિક્કાર પામે છે, અને ખરેખર બહુ લાંબા કાળપર્યંત આ સંસારમાં પરિભ્રમણ કર્યા કરે છે. માટે બુદ્ધિમાન સાધકે સદ્ધર્મના રહસ્યને યથાર્થ રીતે જાણતાં શીખવું ઘટે.

(નોંધ :- અહીં સૂત્રકાર એવી કોટિના સાધકોની વાત કરે છે કે ધર્મચુસ્ત કહેવાય છે, છતાં સાચા ધર્મથી વિમુખ હોય છે. વિમુખ શા સારુ ? એનો આધાર પણ

ઉપરના સૂત્રમાં આપ્યો છે. એ પરથી સાપેક્ષવાદનું રહસ્ય પણ સમજાય તેમ છે. સૂત્રકારના આશય પ્રમાણે જોતાં ભિન્ન ભિન્ન ધર્મ, મત કે સંપ્રદાયો ભિન્ન ભિન્ન ભૂમિકાએ રહેલા સાધકોના મંડળરૂપે નિર્માય છે, નિર્માયાં હોય છે, કે નિર્માયાં હોવાં ઘટે. કારણ કે મંડળનો હેતુ ભેદ પાડવાનો નહિ પણ સમતાથી સહકાર સાધવાનો હોય છે. એક સ્થળ કે એક ભૂમિકા સૌને લાગુ ન પડે, એટલે ભિન્ન ભિન્ન દૃષ્ટિજિંદુએ ભિન્ન ભિન્ન દેશકાળને અનુલક્ષીને મંડળ યોજાય છે. અને એથી જે સાધક જ્યાં એ યોજાયો હોય ત્યાં ત્યાંથી તે ધારે તો પોતાનો વિકાસ સાધી શકે છે. અને એમ કરવું એને માટે વધુ સરળ અને ઉચિત હોવું ઘટે.

બાકી આ ધર્મ સારો છે કે આ બૂરો છે એ માત્ર દૃષ્ટિભેદ છે. અપેક્ષાવાદની દૃષ્ટિએ બધા ધર્મો, મતો કે સંપ્રદાયોને નિરખતાં શીખવું એ જ સાચા કે ઊંચા ધર્મનું રહસ્ય છે. પણ એ હેતુ ભૂલી જઈ મારો જ ધર્મ ઊંચો છે, અથવા હું જ ઊંચો છું; હું જ જ્ઞાની છું, હું જ ચારિત્રવાન છું, મારી જ ઉચ્ચ જ્ઞાતિ કે ઉચ્ચ સમાજ છે, આવું આવું એક યા બીજા પ્રકારનું મિથ્યા-ભિમાન સાધક દશામાં ગયા પછી પણ જે સાધકોમાં રહી જાય છે એ સાધકોની સ્થિતિને સૂત્રકારે ઉપરની બધી સ્થિતિઓમાં અધર્મ વર્ણવી છે. બીજાં પતનોમાં કયાંય જન્મોજન્મ સુધી સંસારનું પરિભ્રમણ કહ્યું નથી, પણ એ અહીં કહ્યું છે. અનુભવથી પણ આટલું તો સમજાય તેવું છે કે પોતાની કે બીજાની દૃષ્ટિએ બીજાં પતનો

પતનરૂપે દેખાય છે. આ પતન છેવટ સુધી પતનરૂપે પોતાને કે બીજાને દેખાતું નથી, અને એથી જ એ વધુ ભયંકર છે.

એક વ્યક્તિને એક ધર્મમાંથી ખેંચી પરાણે બીજા ધર્મમાં લાવવો, અને વાણીથી, પ્રલોભનથી શક્ય ન બને તો બળાત્કારથી લાવવો અને છતાં એ પાપક્રિયા નથી પણ ધર્મ છે, ધર્મ ખાતર હિંસા પણ ક્ષમ્ય છે, એવા એવા ઉપદેશો આપી અનૂનનો પ્રચાર કરવો, ધર્મને નામે રક્તની નદીઓ વહેવડાવવી, માનવ માનવ વચ્ચેની સહજ પ્રેમળ વૃત્તિમાં ઝેર રેડી એમની વચ્ચે ભેદોની દીવાલો બાંધી કરવી, માણસાઈ વિસરાવવી; અને માનવ સભ્યતા ભૂલવી — એ બધાનું મૂળ કારણ અનૂનભરી ધર્મની આપણી વૃત્તિ છે એમ કહ્યા વિના કેમ ચાલશે ? બાકી, હિંસા પશુઓ પણ પોતપોતાની બાંધે પ્રત્યે માયાળુ હોય છે, તો માનવ માનવ વચ્ચે આવી ‘માણસ ખાઉ’, માણસ ગંધાય’ જેવી વૃત્તિ હોય, એ માનવ સંસ્કૃતિને વિધાતક જ છે. આ વૃત્તિને પોષવામાં વિશ્વના અકલ્યાણની અનિષ્ઠાનો સંભવ છે. આથી જ સૂત્રકાર “ધર્મનું રહસ્ય યથાર્થ જાણો” એમ કહીને એમ સ્પષ્ટ કથે છે કે, એવી વૃત્તિ મહાન હાનિકર છે. તેમાં ધર્મ નથી, પણ ધર્મને નામે આવેલો ધર્મનો વિકાર છે.

સાધકોમાં કોઈ બિંચ કે કોઈ નીચ નથી. તેમ કોઈ ધર્મ પણ બિંચ કે નીચ નથી. શરીરમાં જેમ પગથી માંડીને શિર સુધીનાં બધાં અંગો ઉપયોગી છે, તેમ બધા સાધકો જગતની દૃષ્ટિએ ઉપયોગી છે. ધર્મો, મતો અને

સંપ્રદાયો માત્ર સાધનો છે, ઉપર ચડવાની સીડીઓ છે. જેની જેટલી શક્તિ તેટલું તે સ્વીકારે. એમાં આગ્રહ શાનો ?

માન્યતાનો, મત કે ધર્મનો આગ્રહ, હું જિંચ અને બીજા નીચ એવા જ કેઈ મિથ્યાભિમાનથી જાગે છે, અને એ મિથ્યાભિમાનને લઈને જ આત્મશ્રદ્ધા હણાય છે, અનૂન પોષાય છે, તેમ જ બીજા પ્રત્યે ઘૃણા અને તિરસ્કાર પણ જાગે છે. કેટલીકવાર તો આવા અનૂની માનવોની હિંસા ભાવના એટલી તો બળવત્તર બને છે કે જે તેઓનું ચાલતું હોય તો આખા જગતને હણીને પણ પોતાનું મહત્ત્વ સ્થાપે. અને તેમના વાસનામય જગતમાં તો તેઓ જગતને હણી જ રહ્યા હોય છે. અહીં માનવતા નથી, તો પછી સંયમ કે જ્ઞાન શાનું સંભવે ? આથી જ્ઞાની પુરુષો આવા સાધકોને ઠેકાણે લાવવા કેવી જાતનો પ્રયત્ન કરે છે તે આવતા સૂત્રમાં સૂત્રકાર વર્ણવવા માગે છે.)

ઉપસંહાર

સાધનાની વિકટ કેડી પરથી અનેક સાધકોના પગ લપસવાનું બને છે. કેઈના અદ્ય અને કેઈના વધુ પતનનું મૂળ કારણ તો કલ્પના અને અનુભવ વચ્ચેના ભેદની અણસમજણ જ મુખ્યત્વે હોય છે. જે સાધક વિચારોને જીવનમાં વણીને જ પછી આગળની કલ્પના કરે છે, તે ક્રમપૂર્વક આગળ વધે છે. પણ જે કલ્પનાના ઘોડાને ઘોડાવે રાખે છે અને એ ક્રિયાને પોતાના જીવન પર અંકિત અને અનુભૂત કરતો નથી, તે સાધક ઘણું ખરું

પાછળ જ રહી જાય છે. તે અને એથી તેના સૂક્ષ્મ જગતનું અને સ્થૂલ જગતનું અંતર વધતું જાય છે. એટલે કલ્પનામાં તો એ ઠેક અંતિમ ભૂમિકાએ પહોંચી જતો હોય કે ગયો હોય એમ ઘણી વાર એને લાગે છે. પરંતુ સ્થૂલ એટલે કે ક્રિયાત્મક જગતમાં એ બહુ જ પાછળ રહી ગયેલો હોય છે. અને આ રીતે જેમ જેમ અંદર અને બહારનું અંતર વધે છે, તેમ તેમ એની મુશ્કેલીઓ પણ વધતી જાય છે.

જ્યારે સાધકોમાં વિચારશક્તિ તીવ્ર હોવા છતાં ક્રિયાશક્તિમાં મંદતા, અનુચિતતા કે વિરુદ્ધતા દેખાય ત્યારે ત્યાં આવું જ કંઈ કારણ હોય એમ ઊંડાણથી તપાસતાં સહેજે જણાઈ આવશે.

સામાન્ય રીતે આપણે પતન શબ્દનો જ્યાં ને ત્યાં ઉપયોગ કરીએ છીએ, પરંતુ પતનના પણ અનેક પ્રકારો હોય છે. જગતની દૃષ્ટિએ, ડાહ્યા ગણાતા માનવોની દૃષ્ટિ એ જે પતનો હોય છે, તેમાંના ઘણાંખરાં જ્ઞાનીઓની દૃષ્ટિએ સામાન્ય હોય છે; અને જે સામાન્ય હોય છે, તે જ ઘણીવાર મહાન હોય છે. કારણ કે જગતની દૃષ્ટિ બહાર તરફ હોય છે, જ્ઞાનીઓની દૃષ્ટિ અંતઃકરણ તરફ હોય છે. જ્ઞાનીઓ તો પતનોને પણ વિકાસનું પૂર્વરૂપ માને છે. એને એ બનવા યોગ્ય હોય છે એમ પણ કહે છે, એટલે જ એ જ્ઞાની પુરુષો પુનઃ પુનઃ પોકારીને ભાખે છે કે, સત્યાર્થી સાધકે પ્રત્યેક સ્થળે સમભાવી રહેવું અને બનવું એ જ ઉત્તમ માર્ગ છે. આ પરથી પાંડિત અને મોક્ષાર્થી સાધક આટલું ખાસ અવધારે કે સમતા યોગની

પરાક્રાંતાએ પહોંચવું એ જ સકળ સાધનાની સંપૂર્ણ સિદ્ધિ છે. સમતામાં વ્યક્તિની દૃષ્ટિએ કોઈ ઊંચ કે નીચ નથી.

એમ કહું છું.

ધૂત અધ્યયનનો ચતુર્થ ઉદ્દેશક સમાપ્ત થયો.

પંચમ ઉદ્દેશક

સદુપદેશ અને શાંત સાધના

આ ધૂત અધ્યયનના ચાર ઉદ્દેશકોમાં સાધનાને લગતી ક્રમિક વાતો કહી. હવે સાધનામાં પરિપક્વ થયેલા મુનિ સાધકની દિનચર્યા વર્ણવવાનો અહીં સૂત્રકાર પ્રયાસ કરે છે.

મુનિ સાધકનું જીવન બાહ્ય દૃષ્ટિએ જોતાં વ્યક્તિગત વિકાસ સાધવા પૂરતું દેખાશે, તોયે એ વ્યક્તિગત સાધના અતડી, અટૂલી કે સ્વાર્થી નથી હોતી, પરંતુ ઉદાર, વિવેકી અને પરમાર્થી હોય છે. એથી એમાં પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ કોઈનુંય અહિત ન હોય, એટલું જ નહિ પણ એ સાધનામાં પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષપણે સૌનો કલ્યાણનો ઉચ્ચતમ આદર્શ હોય છે, અને હોવો જ ઘટે. કારણ કે વ્યક્તિ અને વિશ્વનો સંબંધ છે. વ્યક્તિનું સૂક્ષ્મ કે સ્થૂળ પ્રત્યેક આંદોલન જળાશયનાં ડૂંડાણાની પેઠે કિનારા સુધી ફરી વળે છે.

વ્યક્તિના સુધાર વિના વિશ્વનો સુધાર નથી, સ્વદયા વિના પરદયા શક્ય નથી, સંયમ વિના દયા કે વિશ્વ-બંધુત્વ પ્રાપ્ય નથી, ત્યાગ સિવાય વિશ્વવૈકલ્ય સાધ્ય નથી, સ્વાર્પણ સિવાય નિરાસક્તિની પ્રાપ્તિ નથી, અને નિરાસક્ત દશાની પ્રાપ્તિ વિનાસાયું સુખ કે શાંતિ નથી. એવા બોધપાઠ ભિક્ષુ સાધકની દિનચર્યા પરથી સહેજે મળી રહે છે.

ગુરુદેવ બોલ્યા :

(૧) મુનિ સાધકને ભિક્ષાર્થે જતાં ઘરોમાં કે ઘરોની આસપાસમાં, ગામોમાં કે ગામોની આસપાસમાં, નગરોમાં કે નગરોની આસપાસમાં (વિહાર કરતાં) અને ઊંઝ દેશોમાં કે દેશોની આસપાસમાં, કોઈ ઉપસર્ગ કરે (ખોટી રીતે કબ્જ અતિકબ્જ આપે, અથવા ઊંઝ કંઈ સંકટો કે દુઃખ આવી પડે) તો તેવા પ્રસંગે ધૈર્ય ધારણ કરી, અડગ રહીને સમ્યક્ દષ્ટિવાંત (સમદષ્ટિવાળા) એ મુનિએ એ બધાં દુઃખો સમભાવપૂર્વક સહન કરવાં.

(નોંધ : મુનિ સાધકને માટે જ ભિક્ષા ક્ષમ્ય છે, એમ અહીં ક્લિત થાય છે. જે મુનિ સાધકે પ્રાપ્ત થયેલા કે થનારા પ્રત્યેક પદાર્થ પરથી પોતાની માલિકી ઉતારી હોય, એટલું જ નહિ પણ પોતાનું શરીર સુધ્ધાં વિશ્વને ચરણે ધરી દીધું હોય અને જે સંયમના સાધનરૂપે જ દેહ તથા તેને લગતાં સાધનોનો ઉપયોગ કરતો હોય એને જ ભિક્ષાનો હક છે. અર્થાત્ આટલી હદનો જેણે ત્યાગ કર્યો છે, એ જ ભિક્ષા લઈ શકે.

આટલા ત્યાગ પછીયે ભિક્ષા કે વસ્ત્રાદિ સાધનો ન મળો, કોઈ નિંદો કે પ્રશંસો, કોઈ પૂજો કે તિરસ્કારો, તોયે ત્યાગીની દષ્ટિમાં ન વિષમતા આવે કે ન મન પર સારી કે માઠી અસર થાય ! એની દષ્ટિ કેવળ દિવ્ય અને સત્યમય હોય. એ સત્ય અને દિવ્ય અંશો જ ગ્રહણ કરે, ઊંઝ છોડી દે, અસત્ય અને અનિષ્ટને વળે; કારણ કે એ મહાપુરુષો એમ સમજે છે કે જગતના માનવો જે

કંઈ કરી નાખે છે એ વૃત્તિની અધીનતાને લઈને કરે છે, અને એથી એમને કોઈ કષ્ટ આપે ત્યારે એ માને છે કે એમાં એમનો નહિ પણ એમની વૃત્તિનો દોષ છે. અને એ વૃત્તિને પણ અમારું નિમિત્ત મળ્યે જ વેગ આવ્યો, એટલે અમારી આંતરિક વૃત્તિ પણ એમાં કારણ-ભૂત હોવી જ જોઈએ; કારણ કે પૂર્વકાળે કે વર્તમાન-કાળે જે જે જીવાત્માઓના પ્રસંગમાં આવી જેવા જેવા સંસ્કારોથી સારું કે બુરું જે કર્મ કયું હોય તે કર્મ જ તેવાં તેવાં નિમિત્તો મેળવી આવું પરિણામ લાવે.

આવી રીતે આવા જ્ઞાનીઓ અને ત્યાગી પુરુષો કર્મના અચળ કાયદાને અંતઃકરણપૂર્વક સમજતા હોઈ વિવેકબુદ્ધિથી આ બધું સમલાવપૂર્વક વેદી શકે છે. સહેજ પણ હર્ષ કે શોકની લાગણી તેમને સ્પર્શવા પામતી નથી; અને આ રીતે વૃત્તિના નિર્બળ સંસ્કારોને નિર્મળ કરતાં કરતાં તેઓ વધુ ને વધુ સાર્વિક જીવન ઘડ્યે જાય છે. આનું જ નામ આરિત્યનું ઘડતર.)

(૨) આગમના જાણ, જ્ઞાની અનુભવી સાધકે પૂર્વ, પશ્ચિમ, દક્ષિણ તથા ઉત્તર દિશાનાં લિન્નલિન્ન સ્થળોમાં જે લોકો વસે છે, તે સૌને અનુકંપાબુદ્ધિથી તેમની યોગ્યતા પ્રમાણે ધર્મના જુદા જુદા વિભાગો કહી બતાવવા તથા એ ધર્મની વાસ્તવિકતા પણ સમજાવવી.

(નોંધ : પ્રથમ તો અહીં આગમના જાણ જ્ઞાની એવું સાધકનું વિશેષણ છે. તે એટલા માટે છે કે સૌ કોઈ ઉપદેશક બનવાનું સાહસ ન કરે ! ઉપદેશ તો જ્ઞાની,

અનુભવી, માનસશાસ્ત્રનો અભ્યાસી, સ્વપર અને શાસ્ત્રો તથા દેશકાળનો જાણકાર, વિવેકી અને વિચારશીલ હોવો જોઈએ તેમ અગાઉ પણ સ્પષ્ટ કર્યું છે. આટલી ઉચ્ચ યોગ્યતાવાળો જ ઉપદેશ આપે એમ કહેવાનો આશય એ છે કે, ઉપદેશ ઉપર જ શાસ્ત્રનો મોટો આધાર હોઈ લોકો તેના ઉપદેશ પર રખે જોડે માર્ગે દોરવાઈ જાય એ ભય રહે જ. એટલે ઉપદેશની પૂર્ણ યોગ્યતા પછી જ એ કાર્ય એમને સોંપવું જોઈએ એવો ભાવ આ સૂત્રમાં પ્રધાનરૂપે દેખાઈ આવે છે.

અહીં ચારે દિશાઓનો નિર્દેશ કરવાનું કારણ એ છે કે ધર્મ તો સૂર્યના પ્રકાશ જેવો વ્યાપક છે. અમુક માટે હોય અને અમુક માટે નહિ એવા ધર્મમાં પક્ષપાત ન હોય કે ન હોવો ઘટે. તેમ જ મુનિ સાધક પણ પોતાનો અનુભવ અભેદભાવે અને નિઃસંકોચ રીતે કોઈ પણ જાતિ, દેશ કે ધર્મને માનનારાને કહે. એને પણ પક્ષપાત ન હોવો જોઈએ. કોઈને અહીં પ્રશ્ન થાય કે એવા મરત અને નિષ્પક્ષપાતી મુનિ સાધકને ઉપદેશ ગ્રહણ કરવાને યોગ્ય લાગે તેમને જ એ આપે, અથવા જે આપે કે માગે તેને જ આપે. પણ કોઈ જાતની સ્પૃહા રાખી આપવાની ઉતાવળ ન કરે.

જોકે ઘણા સાધકોમાં તો સૌ કોઈને ઉપદેશ આપવાની પ્રથા થઈ પડે છે, તેઓ પોતાની પાસે જે કંઈ હોય તે જલદી બીજાને આપવા મંડી પડે છે. પણ એ વૃત્તિ ઉચ્ચ કોટિના સાધક માટે યોગ્ય નથી. આ વૃત્તિ જન્મવાનાં

કારણોમાં પોપટિયું જ્ઞાન અને આત્મશ્રદ્ધાની અદ્યતા મુખ્યત્વે હોય છે, છતાં તેને ઉદારતાનું રૂપ અપાય છે ત્યાંય ભૂલ થાય છે. જળાશય ઉદાર છે, છતાં કોઈની પાસે તે પોતાની ઉદારતાનો પરિચય આપવા જતું નથી. કાંઠે આવી જે પાત્ર મૂકે તે લઈ શકે છે, એટલે ઉપદેશ એ મુનિ સાધકનો સંપ્રદાય ચલાવવાનું સાધન નથી, પણ જિજ્ઞાસુની જિજ્ઞાસા પ્રાપ્તિનું અને તે સહજ નિમિત્ત માત્ર છે.

ત્રીજી વાત અહીં સૂત્રકાર એ પણ કહી દે છે કે, ધર્મોપદેશ સૌને માટે એક જ જાતનો ન હોવો જોઈએ, પણ ભૂમિકા ભેદે ભિન્નભિન્ન હોવો ઘટે. આકાર એક છતાં પ્રકારો અનેક રહે છે. જેમ વૈદ્યને ત્યાં દવાઓ અનેક હોવા છતાં તેઓ બધી દવાને એકીસાથે એકી વખતે કોઈ પણ દર્દીને આપી દેતા નથી, તેમ આધ્યાત્મિક વૈદ્યો પણ જે પ્રકારનું જે માનવીને દર્દ હોય તે દર્દનું મૂળ શોધી એને યોગ્ય જ ધર્મરૂપી ઔષધ આપે, અને તો જ એને એ પથ્ય થાય. ધર્મ આખા વિશ્વને આપી શકાય એવું ઉદાર અને વ્યાપક તત્ત્વ છે, એટલે તેની વ્યાપકતા અને મૃદુતા પણ તેવી જ ઉદાર હોવી સ્વાભાવિક છે. કોઈ પણ સાધક પોતાની યોગ્યતા પ્રમાણે એ ધર્મનો લાભ લઈ શકે તે રીતે જ્ઞાની પુરુષો એને ધર્મ સમજાવે, એના વર્તમાન જીવન પર એની તાત્કાલિક અસર કરાવે, ઘણીવાર કેટલાક સાધકો ધર્મને નામે ઉદાર ખાતાની પેઢીઓ ચલાવતા હોય છે, એ યોગ્ય નથી. ધર્મનું કળ

જીવન પર તાત્કાલિક અસર પણ જરૂર કરી શકે અને જીવનને સંસ્કારી બનાવી શકે છે. એટલે ધર્મ નગદ છે, ઉધાર નથી. પરંતુ જ્ઞાની પુરુષ જ આવો સાચો ધર્મ દેખાડી શકે, અને સાધક જેટલું જીતી શકે તેટલું અને તેવું જ તે આપી શકે, એ વાત ભૂલવી જોઈતી નથી.)

(૩) પ્રિય જંબૂ ! એવા સમર્થ સાધકો સદ્ગોષ્ઠ શ્રવણ કરવા ઇચ્છામાત્રને ધર્મનું રહસ્ય સમજાવે; પછી તે મુનિ સાધક હો કે ગૃહસ્થ સાધક હો. સૌને અહિંસા, ત્યાગ, દામા, સદ્ધર્મનું ડ્રણ, સરળતા, કોમળતા તથા નિઃપરિગ્રહિતા ઇત્યાદિ સર્વ વિષયોનો યથાર્થપણે ઓધ કરે.

(નોંધ : ધર્મનો અર્થ રજો કોઈ સાંપ્રદાયિકતામાં લઈ જાય ! કારણ કે પ્રાયઃ પ્રત્યેક સાંપ્રદાયમાં રૂઢિ અને ઉપરનાં કર્મકાંડોને ધર્મ તરીકે સ્વીકારી લેવાથી સંકીર્ણતા પેસી ગઈ હોય છે. અને તેવી સંકુચિતતામાં જ પોતાના સાંપ્રદાયોનો ધર્મ છે, એ જ પરિપૂર્ણ છે, અને અમારા મતમાં આવે તો જ મોક્ષ, મુક્તિ-નિર્વાણ સાંપ્રદાયમાં મોટે ભાગે હોય છે. પણ એ યથાર્થ નથી.

જોકે પોતાના સાંપ્રદાયમાં પ્રવર્તતો ધર્મ તેના પ્રવર્તક મહાપુરુષે કેવા સમયમાં અને કયા સ્થળે પ્રવર્તાવ્યો હતો ? તે વખતે તે દેશની પ્રજાનું માનસ કેવું હતું ? તે પ્રદેશ કેવો હતો ? ત્યારે પ્રજામાં સામુદાયિક વિકાસ કેટલો હતો ? આ બધા પ્રશ્નો સાથે એવું સત્ય વિચારે તો ધર્મને નામે લેશ પણ સાંપ્રદાયિકતા કે અધર્મ ન નબી શકે. પરંતુ આવા સત્ય વિચાર માટે જે બુદ્ધિ

જાગૃત થવી જોઈએ તે બુદ્ધિની આડે મનુષ્યે મતાગ્રહની જે દીવાલ બાંધી દીધી હોય છે, તે આડી ઊભે છે અને સત્યને સ્પર્શ કરવા જતાં રોકી રાખે છે.

મિથ્યા આડંબર, આંધળી ભક્તિ, મિથ્યા અતિશયોક્તિ અને પરંપરાગત કલ્પનાથી એનું માનસ એટલું રૂઢ થઈ ગયું હોય છે, અને હૃદય એટલું તો આવેશમય બની ગયું હોય છે કે, નવીન વિચારશ્રેણીને પચાવી શકે તેવી વિવેકબુદ્ધિય તેનામાં ઉદ્ભવી શકતી નથી. તે માત્ર ઉપરનાં કર્મકાંડોમાં મગ્ન રહી ધર્મપાલનની ઈતિ સમાપ્તિ માની લે છે, વ્યવહાર અને ધર્મમાં મોટું અંતર પડવાના નિમિત્તરૂપ જે કંઈ હોય, તે આવા પ્રકારની જડતા જ છે. અને આ જડતાએ ધર્મનું ઉધાર ખાતું નિભાવ્યું છે એમ કહેવાનું પ્રાપ્ત થાય છે. એથી જ સૂત્રકાર એ સ્થિતિથી બચવાનું કહે છે.

ધર્મ તો જીવનવ્યાપી વસ્તુ છે. ધર્મિષ્ઠ ધર્મસ્થાનમાં જ માત્ર નહિ પણ વિશ્વનાં જે ક્ષેત્રો કે સ્થાનમાં તે હોય ત્યાં પવિત્ર રહી શકે, અને પવિત્રતાનું વાતાવરણ ફેલાવી શકે. તે એવી સાચી ધર્મભાવના સમજાવે છે, અને ધર્મની આવી નગદ ભાવના ચુકાવી જે જડ રૂઢિએ વહેમ, લાલચ અને ભયનાં ભૂતોની સૃષ્ટિ જન્માવી છે એ ધર્મ જ નથી એમ સ્પષ્ટ કરે છે. આવો નગદ ધર્મ વ્યક્તિગત પળાય તોયે તેમાં વિશ્વનું કલ્યાણ છે જ.

અહિંસાના પાલનથી અન્ય જીવોને નિર્ભયતા અને શાન્તિ મળે છે અને વિશ્વમાં સ્વાર્થ માટે પ્રવર્તી રહેલાં

યુદ્ધો અને વૈરવૃત્તિનાં શમન થાય છે. એક વ્યક્તિના ત્યાગથી જેમની પાસે પદાર્થો ન હોય તેમને તે મળે છે અને એક આદર્શ ત્યાગીના ત્યાગનો ખીન્નઓને ચેપ લાગવાથી પ્રજ્ઞમાં સુખનો પ્રચાર થાય છે. સહનશીલતાનો ગુણ ખીલવાથી વિશ્વનું ક્ષુબ્ધ વાતાવરણ શાન્ત થાય છે, પવિત્રતાથી વાતાવરણમાં શુદ્ધિ ફેલાય છે અને લૂંટફાટ, દંભ, પાખંડ, અત્યાચાર, અનાચાર ઈત્યાદિ દોષોનો નાશ થાય છે. સરળતા અને કેમળતાથી વિશ્વને સાચા યોધ-પાઠો સાંપડે છે અને પામરતા, મિથ્યાભિમાન, કદાચ્રહો અને પૂર્વાચ્રહો ધોવાઈ જાય છે. એટલે આ રીતે ઉપરના ગુણોમાં ધર્મ ખતાવ્યા છે, અને એ ધર્મ તાત્કાલિક જ ફળ આપે છે. આટલું જાણ્યા પછી ધર્મ એટલે સંસ્કારિતા એટલી વ્યાખ્યા સહેજે સમજાશે. અને આવા સદ્ગુણો જેમાંથી પ્રાપ્ત થતા હોય એ ધર્મ જ ક્રિયારૂપે આદર થશે. આવો ધર્મ અને ધર્મક્રિયા ગૃહસ્થ કે ત્યાગી સૌ કોઈ જીવનમાં ઉતારી શકે છે; ભલે પછી સંયોગ કે શક્તિની અપેક્ષાએ એનું પ્રમાણ ઓછું કે વધુ રહે. પણ સૌથી પહેલાં તો એ તરફની રુચિ પ્રગટ થવી જોઈએ. ઉપદેશ પણ એ જાતની રુચિ જન્માવવાનું ઉપયોગી સાધન બની રહે છે.)

(૧૧) મોક્ષાથી જંખૂ ! (દેહભાનથી પર થઈને) દેહનાશના ભય પર વિજય મેળવવો એ જ સંગ્રામની ટોચ છે. (આત્મસંગ્રામનો અંતિમ વિજય છે. જે સાધક મૃત્યુથી મૂંઝાતો નથી) તે સાધક અવશ્ય આ સંસારનો પાર

પામી શકે છે. માટે મુનિ સાધકે જીવનના અંત સુધી સાધનામાર્ગમાં આવતાં સંકટોથી નહિ ડરતાં લાકડાના પાટિયાની જેમ અચળ રહેવું, અને મૃત્યુકાળે પણ જ્યાં સુધી આ શરીર જીવતી ભિન્ન ન થાય ત્યાં લગી મૃત્યુને વરવાની હોંસભેર તૈયારી રાખવી. (જે મૃત્યુથી ડરતો નથી તે જ યુદ્ધ ખેલ્લી શકે છે. જે ક્ષણે ક્ષણે મૃત્યુથી ડરે છે, તે પામર સાધક કશુંયે કરી શકતો નથી.

“જે મૃત્યુથી ન મૂંઝાય તે સંસારનો પાર પામે છે.” આ વાક્યમાં ગૂઢ રહસ્ય છે. વિશ્વનું પ્રત્યેક પ્રાણી મૃત્યુથી મૂંઝાય છે. ગમે તેવી દુઃખી સ્થિતિમાં એ હોય તોયે જીવવું પસંદ કરે છે, મૃત્યુ નહિ; એવું આપણે અનુભવીએ છીએ. એની પાછળ એક મહાન કારણ છે. અને તે એ છે કે, આ જીવાત્મા અંખનાપૂર્વક આ જ જીવનમાંથી જે વસ્તુને શોધી રહ્યો છે તે ન મળે ત્યાં સુધી એને મૃત્યુ અકારું લાગે. એમાં જરાય આશ્ચર્ય કે અસ્વાભાવિકતા નથી. મૃત્યુ પાછળ પણ ખીજું જીવન છે; અને જ્યાં સુધી સંપૂર્ણ વિકાસ ન થાય ત્યાં સુધી એ મળે જ છે, એવું એને લાન ન હોવાથી મૃત્યુ એ એને મન જાણે બધા જીવનનો અંતિમ છેડો ન હોય તેમ એ એથી ડરે છે. ખીજી બાજુ એ જે ઇચ્છે છે તે હજુ એને મળ્યું નથી. એટલે જ બધા લયો કરતાં મૃત્યુનો લય જીવમાત્રને લયંકર લાગે છે. સેંકડો, લાખો કે કરોડોને માત્ર પોતાની બે ભુજથી કંપાવનાર વીર ગણાતો યોદ્ધો પણ આ લય આગળ કંપે છે અને પામર બને છે.

મૃત્યુની અંતિમ પળોનો જેને અનુભવ થયો હોય કે અનુભવ જોયો હોય એમને આ વાતની ચથાર્થતા સહેલાઈથી સમજાશે.

આથી જ અહીં સૂત્રકારે સાધક સારુ એની સાધનાની પરાકાષ્ઠાની કસોટીરૂપે આ વાત કહી નાખી છે કે, જે સાધક ધ્યેયને પામ્યો હોય કે તે માગે વળ્યો હોય તે જ માત્ર મૃત્યુના ભયને જીતી શકે; કારણ કે મૃત્યુ એ મૃત્યુ નથી, પણ જીવનનો પૂર્વરંગ છે. જ્યારે શરીરરૂપી સાધન જીવન લાંબાવવાને યોગ્ય ન રહે, ત્યારે જ નિસર્ગ-શક્તિ (જૈનદર્શનમાં જેને કાર્મણ્યોગ કહેવામાં આવે છે તે) શરીર સમેટી લઈ તે જીવને બીજી નવી ભેટ આપે છે, એવી એને પ્રતીતિ થઈ ગઈ હોય છે.

પણ જેણે શરીરને સાધ્ય માની લીધું છે, તેવા જીવો શરીરમાં મૂંઝાઈ ગયેલા હોઈ એમને આ પ્રસંગ અકારો થઈ પડે છે. તોયે કર્મનો કાયદો તો અનિવાર્ય રહ્યો. એટલે આવા જીવો સહજ રીતે શરીરમોહથી છૂટી શકતા ન હોવાથી એમનું શરીર જૂંટવવા માટે નિસર્ગને કોઈ મહાન રોગો કે તેવાં મહાન કારણો યોજી દેવાં પડે છે. અને તોયે તેવા જીવો અતિ કષ્ટપાંત કરતાં કરતાં આખરે શરીર છોડી શકે છે.

સાધકને જેટલો શરીરમોહ ઓછો તેટલું જ કુદરતનું કાર્ય ઓછા પ્રયત્ને થાય. પણ શરીરમોહ ત્યારે જ ઘટે કે જ્યારે એનું સાચું સ્વરૂપ સમજાય. આ સ્વરૂપ સમજનાર સાધકને જીર્ણ વસ્ત્ર થઈ ગયા પછી નવું મળવાનું જ

છે એવો વિશ્વાસ હોય, અને એથી જ એ આનંદિત રહે.

અહીં લાકડાના પાટિયાનું દષ્ટાંત આપી મૃત્યુના વિજેતાની અડગતા કેવી હોય તે બતાવ્યું છે. જેમ લાકડાના પાટિયાને કોઈ છોલે કે તેમ જ રાખે તોયે તેને કશું થતું નથી, બલકે છોલવાથી ઊલટી દુઃખની અસર થવાને બદલે ચમક બહાર આવે છે, તેમ જ સાધકને જેમ જેમ કષ્ટ આવે તેમ તેમ તે વધુ ચમકે, અર્થાત્ કે કર્મના નિયમો પ્રત્યે તે સહજ બની જાય.

આવો વીર અને નિર્ભય સાધક જ મૃત્યુ આવ્યા પહેલાં એનો જે સંદેશો આવે છે તે સાંભળી કે સમજી શકે છે, અને મૃત્યુની અંતિમ મહામૂલી પળોને સફળ પણ કરી શકે છે. જોકે આવો સંદેશ તો મૃત્યુ પહેલાં પ્રત્યેક જીવને મળે છે. પણ જેઓ મોહની આંધીથી ઘેરાયેલા અને બધિર થઈ ગયા હોય છે, તેઓ આ ગૂઢ સંદેશોને જોઈ, સાંભળી કે ઉકેલી શકતા નથી.

એમ કહું છું.

ધૃત નામનું ષષ્ઠ અધ્યયન પૂર્ણ થયું.

*

મહાપરિજ્ઞા

અધ્યયન સાતમું

સાત ઉદ્દેશકોથી અલંકૃત થયેલ સાતમું મહાપરિજ્ઞા નામનું અમૂલ્ય અધ્યયન વિચ્છેદ ગયું છે. ઉપલબ્ધ થતું નથી. તેથી અહીં તેનો કેવળ ઉલ્લેખ જ માત્ર કરવાનો રહે છે.

શ્રી આચારાંગ ગ્રંથશ્રેણીમાં નીચેનાં

પુસ્તકો મંગાવો

૧ ગીતા-દર્શન	કિ. ૨-૦૦
૨ ષડ્દર્શનની સંક્ષિપ્ત મીમાંસા	કિ. ૧-૫૦
૩ શ્રી આચારાંગ અને ગીતાનો સમન્વય	કિ. ૨-૦૦
૪ શ્રી આચારાંગ સૂત્રનો સંક્ષેપ,	

— ભાગ ૧લો

- ૧ શસ્ત્રપરિજ્ઞા
- ૨ લોકવિજય
- ૩ શીતોષ્ણીય

— ભાગ ૨જો

- ૪ સમ્યક્ત્વ
- ૫ લોકસાર
- ૬ ધૂત

— ભાગ ૩ીજો

- ૭ મહાપરિજ્ઞા
- ૮ વિમોક્ષ
- ૯ ઉપવાનશ્રુત

* પ્રત્યેક ભાગની કિંમત રૂપિયા ચાર

શ્રી આચારંગસૂત્રનો સંક્ષેપ

મુનિશ્રી સંતબાલજી અનુવાદિત

: સંક્ષેપક :

આચાર્ય શ્રી જનકચંદ્રસૂરિજી મહારાજ

એમાં શું જોશો ?

શીળી શાંતિના કુવારા અને ચેતનાના ચમકાર; ધર્મજીવી અને કર્મજીવી બંનેને પ્રેરણાનાં મહામૂલાંખીયૂષ; રસિકોની રસસામગ્રી અને આધ્યાત્મિકોનું આનંદપાન, સાધકોને સાચો સહચાર અને સિદ્ધોના અનુભવનો સાર, ભારતીય દર્શનોનાં દોહન અને મૌલિક જૈન સંસ્કૃતિનું નિરૂપણ. શ્રીમદ્ ગીતાનું હાર્દ અને એનો સર્વદેશીય સમન્વય.

શ્રી આ...ચા...રાં...ગ

સૂત્ર પ્રેમીને તાલુ હાથ અને અના સવ રૂપે

બુદ્ધિવાદીને બુદ્ધિના : શ્રી આ...ચા...રાં...ગ આશ્વાસન રૂપે

ગીતે તાલુ હાથ અને અના સવ

શ્રી આ...ચા...રાં...ગ

મહાપરે તાલુ હાથ અને અના સવ નાદેર

હઠીમાઈની વાડી,

અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૪